

Вісник

Верховного Суду України

Відбулася науково-практична конференція «Відповідальність у грошовому зобов'язанні: актуальні проблеми праворегулювання та правозастосування»

Матеріали круглого столу «Єдність системи судів загальної юрисдикції: теорія та практика»

Підстави припинення зобов'язань та місце новації серед цих підстав

Примус і цивільно-правова відповідальність

3(139)'2012

ВИХОДИТЬ ДВАНАДЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 серпня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зараховуються як фахові в галузі юридичних наук

ГОЛОВА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Пилипчук П.П. — Голова Верховного Суду України, заслужений юрист України

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України—секретар Судової палати у господарських справах, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Бейцун І.В. — начальник управління вивчення та аналізу судової практики Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Бень А.Б. — начальник управління забезпечення видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України;

Волков О.Ф. — заслужений юрист України;

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Губар Л.О. — начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України;

Кіреєва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Когут С.П. — головний консультант служби керівника апарату Верховного Суду України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кузнєцова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік АПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Мельник М.І. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Мищенко С.М. — заступник голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, заслужений юрист України;

Ромовська З.В. — доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;

Романюк Я.М. — Перший заступник Голови Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік АПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Сердюк В.В. — заступник керівника апарату Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, доктор юридичних наук, доцент;

Сірий М.І. — кандидат юридичних наук;

Терлецький О.О. — заступник секретаря Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України, заслужений юрист України;

Хавронюк М.І. — доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент АПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Шумило М.Є. — доктор юридичних наук, професор;

Ярема А.Г. — заступник Голови Верховного Суду України—секретар Судової палати у цивільних справах, заслужений юрист України (заступник голови редакційної колегії)

© Верховний Суд України, 1996—2012

2 *Новини. Події. Факти* *News. Events. Facts*

2 **Увагу акцентовано на порушенні конституційних прав громадян, які тримаються під вартою**

Concern focuses on violation of constitutional rights of citizens held in custody

3 **«Відповідальність у грошовому зобов'язанні: актуальні проблеми праворегулювання та правозастосування»**

Liability in financial obligation: urgent problems of legal regulation and legal enforcement

4 *Забезпечення єдності судової практики в Україні є надзвичайно важливим як для судової системи, так і для всього суспільства*

Ensuring uniformity of judicial practice in Ukraine is of key importance either to judicial system or society as a whole

Матеріали круглого столу «Єдність системи судів загальної юрисдикції: теорія та практика», що відбувся у Верховному Суді України 13 березня 2012 р.

Materials of the Roundtable on Uniformity of the System of the Courts of General Jurisdiction: Theory and Practice, which was held at the Supreme Court of Ukraine on 13 March 2012

8 *Судова практика* *Judicial Practice*

8 **Рішення у цивільних справах** Decisions in civil cases

13 **Рішення в адміністративних справах** Decisions in administrative cases

16 **Рішення у господарських справах** Decisions in commercial cases

19 **Рішення у кримінальних справах** Decisions in criminal cases

22 *Проблеми судово-правової реформи*
Challenges of Judicial and Legal Reform

22 **Москвич Л.М.** Удосконалення судової процедури як складова підвищення ефективності функціонування суду

Moskvych L.M. Development of judicial procedure as a component of increasing efficiency of court functioning

30 *На допомогу судді*
Providing Advice to Judge

30 **Сенін Ю.Л.** Підстави припинення зобов'язань та місце новації серед цих підстав

Senin Y.L. Grounds for termination of obligations and position of innovation amid them

36 **Горайнов А.М.** Примус і цивільно-правова відповідальність

Horiaynov A.M. Coercion and civil liability

40 *Точка зору*
Opinion

40 **Вознюк А.А.** Кримінальна відповідальність за організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: проблемні питання теорії та практики

Vozniuk A.A. Criminal liability for organization or keeping places for illicit using, producing or manufacturing narcotic drugs, psychotropic substances or their analogues: problem issues of theory and practice

44 **Таран О.В.** Взаємодія органів розслідування з комісією з розслідування нещасного випадку на виробництві

Taran O.V. Coordination of investigative bodies with Industrial Accident Commission

Міжнародні зв'язки
International Ties

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори

Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело

З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>

Адреса редакції:

01043 Київ 43, вул. П. Орлика, 4^а, кімн. 109

Телефони:

голова редакційної колегії
(44) 253–3502,
відповідальний секретар
(44) 253–1683,
група технічного забезпечення
(44) 253–0687

E-mail: editor@scourt.gov.ua

Редактори:

А.В. Гончарук,
Л.В. Мочалова,
К.С. Мусієнко,
П.О. Мусієнко,
Р.В. Парубець

Верстка:

С.І. Самкова,
В.М. Горобченко

Фото:

П.О. Мусієнко
Переклад англійською:
О.В. Гунько

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

04073 Київ 73, вул. Сирецька, 38.

Телефони: **(44) 468–3131, 468–0999, 468–5973.**

E-mail: istina_knigi@ukr.net

Віддруковано:

ТОВ Друкарня «Літера»
03038 Київ 38, вул. Нововокзальна, 41.
Телефон (факс): **(44) 502–6808**

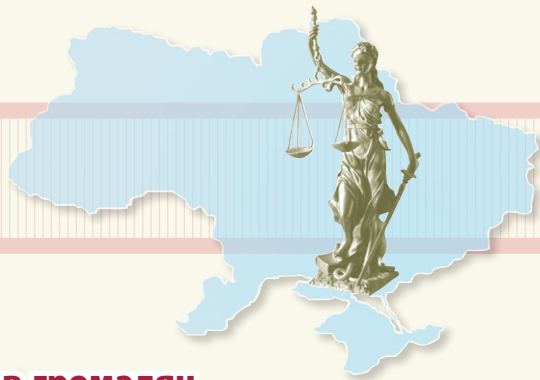
Підписано до друку 20.03.2012

Формат 60×90/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 283.

Наклад 3100 прим. Ціна договірна

Увагу акцентовано на порушенні конституційних прав громадян, які тримаються під вартою

Проблему тривалого, а подекуди й безпідставного тримання під вартою громадян України на стадії досудового слідства слід розглядати в комплексі. Таким був лейтмотив виступу Голови Верховного Суду України **Петра Пилипчука** на позачерговому спільному засіданні Ради суддів України та ради суддів загальних судів, що відбулася 17 лютого цього року в Києві.

На засіданні обговорили підсумки вивчення стану організації діяльності місцевих та апеляційних загальних судів м. Києва, АР Крим, Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Луганської, Сумської та Харківської областей при обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту на стадії досудового слідства та додержання строків розгляду кримінальних справ стосовно підсудних, які тримаються під вартою.

Увагу акцентували на порушенні конституційних прав громадян, які тримаються під вартою. Як відомо, у зверненні Президента України від 16 вересня 2011 р. було запропоновано Генеральному прокурору України, Міністру внутрішніх справ України, Голові Служби безпеки України, Голові Державної податкової служби України, голові Ради суддів України, голові ради суддів загальних судів вжити заходів щодо безумовного забезпечення додержання розумних строків досудового слідства та судового розгляду кримінальних справ цієї категорії.

Голова Верховного Суду України наголосив, що цю проблему слід розглядати у площині законодавчого забезпечення. Крім широко використовуваних нині у кримінальному процесі підписки про невийзд та взяття під варту необхідно більш широко застосовувати такий запобіжний захід, як звільнення під заставу і запровадити такі заходи, як домашній арешт і передача обвинуваченого під нагляд міліції. Якщо ці пропозиції будуть враховані при

прийнятті нового Кримінального процесуального кодексу України, то це дасть змогу суттєво скоротити і кількість арештованих у слідчих ізоляторах, і строки їх перебування там.

Істотною складовою цієї проблеми було названо затягування судами України розгляду кримінальних справ такої категорії, хоча згідно з міжнародною практикою судовий розгляд справ стосовно підсудних, які тримаються під вартою, має здійснюватися у найстисліші строки, а розгляду справ цієї категорії має надаватися перевага.

Натомість, оприлюднені результати вивчення судової практики свідчать, що в окремих судах існують непоодинокі випадки недотримання розумних строків розгляду кримінальних справ стосовно підсудних, які тримаються під вартою. Відбувається це як з об'єктивних причин — значного навантаження на суддів, неявики свідків і потерпілих, невиконання постанов про привід учасників судового процесу, так і з суб'єктивних — неналежної організації роботи суду, відсутності самоконтролю з боку окремих суддів, оголошення тривалих, нічим не обґрунтованих перерв. Таким чином, порушується один із принципів кримінального судочинства — принцип безперервності судового процесу.

На думку Голови Верховного Суду України, відповідальність за таке порушення мала б бути зафіксована на законодавчому рівні, а саме порушення принципу безперервності судового процесу мало б бути підставою для скасування вироку суду. Він висловив сподівання, що результати вивчення і обговорення цього питання будуть враховані при реформуванні кримінального процесу.

Перший заступник Голови Верховного Суду України **Ярослав Романюк**, виступаючи на засіданні, зауважив, що відповідно до рішення Ради суддів України та ради суддів загальних судів від 3 жовтня 2011 р. № 51/26 робоча група Ради суддів України дослідила у місцевих та апеляційних загальних судах Харківської, Сумської, Донецької, Луганської областей, зокрема, такі питання, як якість та обґрунтованість подань органів досудового слідства та прокурора про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою; практика розгляду судами цих подань; оперативність розгляду судами справ стосовно осіб, які тримаються під вартою понад шість місяців; організація роботи судів щодо підвищення оперативності та якості розгляду справ цієї категорії.

За результатами вивчення визначено проблемні питання судової практики та сформульовано пропозиції щодо їх вирішення, а також заходи, які належить вжити з метою усунення виявлених недоліків.

На думку Ярослава Романюка, завдання розв'язання системних проблем у сфері кримінального судочинства може бути вирішене лише шляхом прийняття нового Кримінального процесуального кодексу, концепція якого повинна ґрунтуватися на міжнародно-правових стандартах, обов'язок дотримання яких взяла на себе Україна.

Водночас, крім модернізації законодавства, істотного поліпшення потребує також якість його застосування і судами, й органами досудового слідства та прокурорами, у роботі яких виявлено недоліки.

«Відповідальність у грошовому зобов'язанні: актуальні проблеми праворегулювання та правозастосування»

Організована Верховним Судом України науково-практична конференція на таку тему відбулася 16 березня ц.р. у залі засідань Пленуму Верховного Суду України

Вітаючи учасників конференції, виконувач обов'язків Голови Верховного Суду **Ярослав Романюк** зазначив, що в залі засідань Пленуму Верховного Суду зібрався цвіт цивілістичної науки нашої держави і це свідчить не лише про актуальність, злободенність запропонованих для обговорення на конференції питань, а й про готовність науковців спільно з суддями, юристами-практиками напрацювати судову практику. Ми потрібні один одному, звернувся до учасників конференції Я. Романюк, але ще більше об'єднання наших зусиль потрібне нашим громадянам, які справно сплачують податки на утримання державних інститутів і мають право, в разі потреби звернутися до суду, розраховувати на те, що суд надасть їм якісну послугу, ухвалить життєво мудре, справедливе рішення, яке буде ґрунтуватися на глибокому знанні закону і його вмілому застосуванні.

«У судів загальної юрисдикції останнім часом виникає чимало проблемних питань, пов'язаних із застосуванням чинного законодавства. Значною мірою це стосується і спорів з приводу неналежного виконання грошових зобов'язань, особливо в контексті цивільно- та господарсько-правової відповідальності», — наголосив заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у цивільних справах **Анатолій Ярема**, який очолював робочу групу з підготовки до проведення цього заходу. Він зауважив, що суди і суспільство в цілому очікують від Верховного Суду відповідей на непрості питання, породжені економіко-правовими реаліями сьогодення. «Наша сьогоднішня зустріч є свідченням того, що найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції надзвичайно зацікавлений у тому, щоб судова практика була не просто єдиною, а й крокувала в ногу з наукою. Потреба в такому тандемі є безсумнівною», — зазначив А. Ярема.

Про методологічні підходи до тлумачення положень Цивільного і Господарського кодексів України щодо грошових зобов'язань розповів доктор юридичних наук, професор **Володимир Ротань** — завідувач кафедри цивільного та трудового права Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Аспекти правових наслідків просторочення виконання грошового зобов'язання висвітлили у своїх виступах доктори юридичних наук, професори Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Наталія Кузнєцова** — професор кафедри цивільного права, **Роман Майданик** — завідувач цієї кафедри, **Анатолій Довгерт** — завідувач кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин, доктор юридичних наук, професор **Олег Подцерковний** — завідувач кафедри господарського права і процесу Національного університету «Одеська юридична академія».

«Відповідальність за порушення грошового зобов'язання. Проблеми праворегулювання відповідальності у грошовому зобов'язанні» — ще одна важлива тема конференції. Їй присвятили свої доповіді знані науковці-цивілісти доктори юридичних наук, професори **Зорислава Ромовська** — завідувач кафедри цивільного, господарського права та процесу Академії адвокатури України, **Олена Беляневич** — головний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України, **Олена Кібенко** — професор кафедри господарського права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

Не менш активно учасники конференції обговорювали актуальну тему «Забезпечення виконання зобов'язання. Правова природа та підстави застосування штрафних санкцій. Перебіг строку, передбаченого ч. 4 ст. 559 Цивільного кодексу України». Провідними були виступи докторів юридичних наук, професорів Львівського національного університету імені Івана Франка **Володимира Коссака** — завідувача кафедри цивільного права і процесу, **Михайла Микієвича** — завідувача кафедри європейського права.

Доповідачі науково-практичної конференції відповіли на численні запитання її учасників, передусім суддів Верховного Суду України.

Тези найзістовніших виступів учасників цього заходу, який, на спільну думку суддів-практиків і науковців, слід вважати новим етапом у налагодженні їхньої тісної співпраці, пропонуємо увазі читачів у наступному номері «Вісника Верховного Суду України».

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЄДНОСТІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ В УКРАЇНІ Є НАДЗВИЧАЙНО ВАЖЛИВИМ ЯК ДЛЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ, ТАК І ДЛЯ ВСЬОГО СУСПІЛЬСТВА

Обговоренню цієї актуальної проблеми було приділено чи не найбільше уваги на засіданні круглого столу «Єдність системи судів загальної юрисдикції: теорія та практика», яке відбулося 13 березня 2012 р. у Верховному Суді України з ініціативи газети «Юридическая практика» у рамках проведення Дня юридичної практики.

До участі в заході були запрошені представники вищих, апеляційних, місцевих судів України, народні депутати, правники-науковці, представники міжнародних проєктів, які співпрацюють із судовою системою України, судді Верховного Суду України.

Вітаючи учасників круглого столу, Перший заступник Голови Верховного Суду України **Ярослав Романюк** зауважив, що проведення заходу з означеною проблематикою стане ще одним поштовхом до подальшої активної співпраці між усіма судами України. Адже тільки за умови консолідації зусиль, активної фахової підтримки судів першої інстанції, надання їм методичної допомоги вищими спеціалізованими судами і Верховним Судом України можливе забезпечення єдності судової практики на всій території України.

У цьому сенсі, наголосив у вітальному слові шеф-редактор газети «Юридическая практика» **Рустам Колесник**, головною метою заходу організатори вбачали донесення важливості порушених проблем не лише до юридичної спільноти і суспільства загалом, а й до тих, хто реально, зокрема законодавчо, може позитивно вплинути на їх вирішення.

У рамках програми круглого столу його учасники обговорили складні питання щодо єдності судової системи та загальних принципів забезпечення єдності системи судів загальної юрисдикції.

Заступник Голови Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ **Михайло Вільгушинський**, підкресливши актуальність запропонованої для обговорення теми, зазначив, що судді Вищого спеціалізованого суду підтримують ідею єдності судової системи та розглядають її і в теорії, і в практиці як фундамент для здійснення справедливого і якісного правосуддя.

Промовець висловив подяку колегам із найвищого судового органу держави за готовність у межах своїх повноважень надавати судам загальної юрисдикції теоретичну й методичну допомогу, у той же час зауваживши, що відсутність координації й узгодженості в цих діях призводить до певного дублювання функцій, створює деяке напруження й не сприяє зміцненню єдності в судовій системі. Михайло Вільгушинський також висловив пропозиції щодо вироблення конкретних механізмів співпраці між вищими судами і Верховним Судом України з метою вироблення спільної позиції щодо питань правозастосування.

Заступник Голови Вищого адміністративного суду України **Михайло Цуркан** звернув увагу на те, що система судів є вторинною, похідною від завдань і функцій, які вона виконує. І відсутність, зокрема, ґрунтовного визначення функцій Верховного Суду України, унеможливило реалізацію ним основного завдання — забезпечення єдності судової практики, як це відбувалося до прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Тому, на думку заступника Голови ВАСУ, наразі таке забезпечення єдності судової практики має відбуватися через виконання судами рішень Верховного Суду України, які набувають прецедентного характеру, а не через перебирання на себе правотворчих функцій. Виступаючи також зацентрував увагу на тому, що з метою уникнення судової конкуренції у межах різних юрисдикцій потрібно визначити підсудність справ іще на стадії прийняття позову.

На думку голови Апеляційного суду Запорізької області **Віктора Городовенка**, утвердженню єдності судової системи перешкоджає, зокрема, і незавершеність судової реформи, невизначеність чіткої моделі судового устрою нашої держави. На переконання голови суду апеляційної інстанції, закріплення єдності у функціонуванні судової влади на законодавчому рівні вкрай важливе, адже практика неоднакового застосування норм права не сприяє єдності судової системи, негативно позначається на діяльності місцевих суддів. Наприклад, важко оцінити навмисно чи не навмисно суддя припустився помилки, якщо існують два суперечливих рішення вищих судових інстанцій і цю суперечливість не можна усунути.

Зупинившись на проблемах удосконалення законодавства у сфері судоустрою, судочинства та статусу

суддів і шляхах їх вирішення, суддя Верховного Суду України **Василь Гуменюк** наголосив на тому, що для внесення пропозицій щодо такого удосконалення, безперечно, потрібно вивчати судову практику, робити відповідні узагальнення, чітко уявляти, якими саме можуть бути шляхи вправлення виявлених помилок. Чи є наразі такі повноваження у Верховного Суду України? У повному обсязі — ні. Чи готовий законодавець до повернення їх найвищій судовій інстанції? Певною мірою — так, однак, переконаний Василь Гуменюк, багато залежить і від усієї суддівської спільноти, від розуміння нею того, яким має бути Верховний Суд України, аби він міг сприяти якісному здійсненню правосуддя в усіх судах України.

Зміст виступу судді Верховного Суду України **Галини Канигіної**, як і багатьох інших виступаючих, адресувався законотворцям, які, на жаль, не відгукнулися на запрошення взяти участь у роботі круглого столу. Прокоментувавши зміст конкретних норм Кримінально-процесуального кодексу України, суддя Верховного Суду аргументовано довела їх очевидну суперечливість і неузгодженість, а відтак, і величезні труднощі у їх застосуванні під час розгляду кримінальних справ та ухвалення рішень.

Ще однією темою для обговорення під час круглого столу стали роль і місце Верховного Суду України. Перший заступник Голови Суду Ярослав Романюк озвучив тези доповіді Голови Верховного Суду України **Петра Пилипчука**, який із об'єктивних причин не зміг взяти участь у засіданні.

Оцінюючи позиції Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції з огляду на реалії сьогодення, Петро Пилипчук, зокрема, зауважив, що конституційне визначення статусу Верховного Суду України означає, що його роль у судовій системі має бути фундаментальною, а рішення та правові позиції — визначальними для розвитку судочинства в країні.

Однак із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суттєво звужено повноваження Верховного Суду України. А деякі норми Закону не повною мірою відповідають європейським стандартам у сфері здійснення правосуддя, про що, зокрема, йдеться у Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи 1755 (2010) від 5 жовтня 2010 р. «Функціонування демократичних інститутів в Україні».

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розгляду справ Верховним Судом України» від 20 жовтня 2011 р. також не відобразив необхідних комплексних змін до законодавства України в частині підвищення статусу та відновлення функцій Верховного Суду України.

Тож, на думку Петра Пилипчука, з метою забезпечення єдності судової практики нагальною потребою є розширення повноважень Верховного Суду України та Пленуму Верховного Суду України. Адже положення статті 36 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо повноважень пленумів вищих спеціалізованих судів України сприяють формуванню кількох відокремлених одна від одної і замкнених на відповідні вищі спеціалізовані суди різновидів судової практики, у кожному з яких по-різному інтерпретуються і застосовуються одні й ті самі положення законів.

На переконання Голови Верховного Суду України, законодавцю необхідно передбачити і те, що правова позиція, ухвалена Верховним Судом України у повному складі при розгляді конкретної судової справи, є обов'язковою для судів загальної юрисдикції та всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідні норми законодавства.

Актуальним питанням у сфері правосуддя Петро Пилипчук вважає і забезпечення процесуального права безпосереднього звернення із заявою про перегляд судових рішень до Верховного Суду України. У зв'язку з цим Голова Верховного Суду занепокоений не стільки з приводу процедури допуску вищими судами справ до Верховного Суду України («Є сподівання, що касаційні інстанції цим правом не зловживають»), скільки з приводу доступу громадян до Верховного Суду України. Адже відомо, що до заяви про перегляд судового рішення заявник має надати не тільки копію судового рішення, яке він оскаржує, а й копії тих рішень, в яких матеріальне право застосовано інакше.

На переконання Петра Пилипчука, далеко не всі громадяни мають таку можливість (особи, які перебувають у в'язниці, безпритульні, малозабезпечені, ті, хто не може найняти адвоката, і т. п.). Не всі й адвокати мають навички у відшукуванні таких судових рішень. Рівність усіх перед законом і судом

(зокрема, Верховним) перетворюється, таким чином, лише у декларацію.

Член-кореспондент Національної академії правових наук України, суддя Конституційного Суду України у відставці **Микола Козюбра** критично оцінив у своєму виступі наслідки судово-правової реформи, яка, за його словами, основного гаранта єдності судової системи — Верховний Суд України — позбавила не тільки статусу найвищого судового органу, а й органу правосуддя загалом. «Без часткового повернення Верховному Суду функцій касаційної інстанції важко говорити про забезпечення ним єдності судової практики», — зауважив відомий правник.

«Експеримент, у який вкинули судову систему, — зазначила у своєму виступі академік Національної академії правових наук **Наталія Кузнєцова**, — навряд чи можна визнати вдалим». Скептично оцінюючи застосування законодавчої норми про обов'язковість судових рішень Верховного Суду України, Наталія Кузнєцова назвала це право фактичного прецеденту неадекватною компенсацією втрачених повноважень. На думку авторитетного представника юридичної спільноти, у традиціях вітчизняної правової культури за наявності суцільних недоліків та прогалин в українському законодавстві від рішень Верховного Суду України чекають насамперед формування єдиної норми права й єдиного трактування цієї норми.

Свою думку щодо обговорюваної теми висловила адвокат, професор Національної академії внутрішніх справ **Олександра Яновська**. Вона звернула увагу на те, що процедура розгляду питання у вищих судах про допуск справи до Верховного Суду України відбувається без присутності учасників судового процесу в цій справі, що може викликати сумнів у справедливості прийнятого рішення. Також, на її переконання, на посаду судді мають претендувати фахівці набагато старшого віку, ніж зараз, люди зі значно більшим життєвим і професійним досвідом.

Аналізуючи проблеми забезпечення Верховним Судом України однакового застосування судами норм матеріального права, заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах **Валентин Барбара**, звернув увагу на те, що фактично при перегляді судових рішень господарських судів України Верховний Суд України компетентний реагувати винятково на порушення під час розгляду господарських справ

тільки касаційним судом і встановлювати або спростовувати при цьому лише неоднаковість застосування норм матеріального права.

Така легально обмежена компетенція найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції призводить до того, що справи, які не розглядалися, приміром, Вищим господарським судом України, залишаються поза межами правового реагування найвищої судової інстанції. Крім того, наголосив Валентин Барбара, Верховний Суд України позбавлений можливості виправляти помилки місцевих та апеляційних судів.

Водночас, зауважив у своєму виступі заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати в адміністративних справах **Віктор Кривенко**, саме суди першої інстанції, які фактично є головними судовими органами в країні, оскільки розглядають справи по суті, найбільше потребують кваліфікованої допомоги. Тож основним завданням вищих судових установ і Верховного Суду України має стати забезпечення суддів нижчих інстанцій необхідним інструментарієм для здійснення ними якісного правосуддя, правильного застосування чинного законодавства й уникнення судових помилок. Адже той факт, що в апеляційні й касаційні інстанції надходять тисячі справ із клопотанням про перегляд рішень місцевих судів, і часто ці рішення скасовуються, зокрема і через неправильне застосування норм матеріального чи процесуального права, свідчить про нагальність забезпечення в країні єдності судової практики.

Проте через позбавлення Верховного Суду України відповідних повноважень забезпечити виконання цього важливого завдання неможливо, наголосив Віктор Кривенко.

Заступник Голови Верховного Суду України — секретар судової палати у цивільних справах **Анатолій Ярема** у свою чергу також зазначив, що роль і місце Верховного Суду України в системі судів загальної юрисдикції вимагають, аби в його арсеналі були дієві інструменти, з допомогою яких можна було б оперативнo й ефективно впливати на правозастосовну діяльність судів з метою забезпечення однакового застосування ними законодавства. Однак на даний час набір таких інструментів є недостатнім.

Однією з причин такого стану, підкреслив А. Ярема, є те, що відповідно до чинного Закону України «Про су-

доустрій і статус суддів» Верховний Суд України позбавлено повноважень надавати судам роз'яснення з питань застосування законодавства, зокрема через постанови Пленуму Верховного Суду України, а також визнавати нечинними роз'яснення пленуму вищого спеціалізованого суду. «Такі повноваження, безумовно, необхідно повернути», — наголосив промовець.

На його думку, необхідно розширити повноваження Верховного Суду України і щодо перегляду справ із підстав неоднакового застосування судами касаційної інстанції однієї й тієї самої норми процесуального права. Адже позбавлений таких повноважень, Верховний Суд нерідко вимушений відмовляти у розгляді справ з очевидними процесуальними порушеннями, а значить право громадян на розгляд і оскарження судового рішення забезпечується в Україні далеко не в повному обсязі, переконаний Анатолій Ярема.

На важливості надання методичної допомоги судам нижчого рівня зупинився і виконуючий обов'язки голови Апеляційного суду Харківської області **Володимир Чижиченко**. Він, зокрема, зазначив, що у його колег не виникає питання, чи доцільно повертати Верховному Суду України повноваження з надання такої допомоги. Безумовно, доцільно. Найвища судова інстанція має бути, як їй і належить за статусом та фаховим рівнем, тим визначним арбітром, яким вона була завжди.

Учасникам круглого столу також було запропоновано висловити думку щодо шляхів удосконалення організації діяльності судової системи. Своє бачення щодо вирішення складних питань у цій сфері (фінансове та кадрове забезпечення судових установ, створення необхідних умов безпеки у судах першої інстанції при розгляді кримінальних справ, введення в систему судочинства проекту «Електронний суд» і, зокрема, запровадження відеоконференцв'язку під час судових засідань тощо) виклали Голова Державної судової адміністрації України **Руслан Кирилюк**, голова Апеляційного суду м. Києва **Антон Чернушенко**, голова Дніпровського районного суду м. Києва **Володимир Хімич**.

У роботі круглого столу взяли участь і виступили голова ради суддів загальних судів **Павло Гвоздик**, член ради суддів господарських судів **Володимир Погребняк**, член ради суддів адміністративних судів **Андрій Волков**.

Підсумовуючи обговорення, що відбулося, Перший заступник Голови Верховного Суду України Ярослав Романюк зазначив, що воно, безперечно, було конструктивним та корисним, і по-

дякував його учасникам за чітке бачення шляхів виходу із ситуації, що склалася.

Напрацювання, які стали результатом круглого столу, — пропозиції, адресовані суб'єктам законодавчої іні-

ціативи для внесення необхідних змін у чинне законодавство у сфері правосуддя, — без сумніву, потрібні всім: і суддям, і суспільству загалом, вважають учасники зібрання.

Пропозиції круглого столу «Єдність системи судів загальної юрисдикції: теорія та практика»

На основі представлених доповідей та проведених обговорень учасники круглого столу дійшли висновку про необхідність подальшого вдосконалення та внесення комплексних змін до законодавства у сфері судоустрою, судочинства та статусу суддів і прийняли такі рекомендації:

1. Однакове застосування законів є базовим принципом діяльності судової системи, що нерозривно пов'язаний із принципом правової визначеності та є одним із основоположних елементів принципу верховенства права. У зв'язку з цим Верховному Суду України має бути надано повноваження щодо узагальнення судової практики, аналізу судової статистики, прийняття постанов Пленуму Верховного Суду України щодо надання судам роз'яснень з питань застосування законодавства, а також надання судам нижчого рівня методичної допомоги.

2. Необхідно розширити перелік процесуальних підстав для подання заяв про перегляд судових рішень Верховним Судом України. Повноваження Верховного Суду України щодо перегляду справ з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї самої норми права обмежено лише випадками неоднакового застосування норм матеріального права. Для підвищення рівня захисту прав учасників судового процесу доцільно віднести до повноважень Верховного Суду України перегляд рішень вищих спеціалізованих судів з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї самої норми процесуального права.

3. Правова позиція, висловлена Верховним Судом України під час розгляду конкретної судової справи, має бути обов'язковою для судів загальної юрисдикції та усіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності відповідні норми законодавства.

4. Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, що забезпечує ефективність національної правової системи та дію принципу верховенства права. Порядок перегляду справ Верховним Судом України, визначений Законом України «Про судоустрій і статус суддів», не дозволяє учасникам судового процесу безпосередньо звертатися до Верховного Суду України, що не узгоджується з принципами судочинства та створює зайві процесуальні механізми, які відтермінують прийняття остаточного рішення у справі та перешкоджають відновленню судом порушених прав у розумний строк.

5. Потребує спрощення процедури участі Верховного Суду України у законотворчій роботі. Враховуючи, що чинним законодавством передбачено можливість надання висновків щодо законопроектів лише Пленумом Верховного Суду України, зважаючи на стислі строки для надання таких висновків, встановлені Регламентом Верховної Ради України, доцільно внести до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» відповідні зміни та повернутися до порядку подання висновків на законопроекти, що існував до набрання чинності цим Законом. Крім того, погодження з Верховним Судом України проектів законів не повинно обмежуватися лише питаннями судової системи та діяльності Верховного Суду України, а має стосуватися і законопроектів щодо внесення змін до процесуального законодавства, виконання судових рішень тощо.

6. Нагальною є потреба у перегляді існуючих гарантій незалежності суддів та поверненні необґрунтовано скасованих матеріальних та соціально-побутових компенсацій. Законом зменшено розмір вихідної допомоги судді у зв'язку з відставкою, передбачено положення щодо забезпечення суддів, які потребують поліпшення житлових умов, лише службовим житлом, змінено по-

рядок соціального страхування суддів та скасовано ряд інших матеріальних та соціальних гарантій. Вказані зміни нівелюють установлені міжнародними правовими документами та національним законодавством гарантії незалежності суддів України.

7. Доцільним є віднесення до системи органів суддівського самоврядування органів, до повноважень яких належать питання призначення суддів вперше та обрання їх безстроково, дисциплінарної відповідальності суддів та підвищення їх кваліфікації, оскільки це є елементами самостійності судів і незалежності суддів, а суддівське самоврядування відповідно до частини другої статті 113 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» є гарантією забезпечення самостійності судів і незалежності суддів. З цих самих підстав органи суддівського самоврядування повинні брати участь у формуванні бюджету судової системи та вирішувати питання про призначення суддів на адміністративні посади.

Повноваження органів суддівського самоврядування щодо гарантування незалежності суддів мають бути дієвими, а не декларативними. Для цього, зокрема, доцільно наділити Раду суддів України повноваженнями щодо надання правових висновків до законопроектів на предмет відповідності їх принципу самостійності судів і незалежності суддів, а також запровадити відповідальність посадових осіб за дії, які ставлять під сумнів незалежність судової влади та можуть підірвати довіру суспільства до неї. Члени рад суддів повинні виконувати свої обов'язки на професійній основі, а не на громадських засадах.

Оскільки органи суддівського самоврядування є самоврядними, слід визнати недоцільним надмірне регламентування їх діяльності законом, передбачивши можливість їх детального регулювання самими органами суддівського самоврядування.

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Відповідно до ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Рішенням Європейського суду з прав людини було встановлено порушення національними судами ст. 1 зазначеного протоколу: суди за вимогою інших співвласників позбавили особу права власності на належну їй частку квартири з порушенням правил щодо попереднього внесення суми відшкодування вартості такої частки на депозит суду, не врахувавши, що встановлена ст. 365 ЦК України вимога про попереднє внесення на депозитний рахунок суду вартості частки в спільному майні в разі припинення права власності за вимогою інших співвласників є однією з основних умов ухвалення рішення про позбавлення особи майна без її згоди

ПОСТАНОВА

Верховного Суду України від 12 вересня 2011 р.
(в и т я з)

У липні 2003 р. Р.А.І. звернувся до суду з позовом до Р.А.В. про виділення частки зі спільного майна.

Позивач зазначив, що він, Р.А.В. та І. є співвласниками квартири. Пославшись на те, що ця квартира складається з трьох ізольованих жилих кімнат і йому належить $\frac{1}{4}$ частка спірної квартири, просив виділити йому у власність жилу кімнату площею $14,6 \text{ м}^2$ у порядку, передбаченому ст. 15 ЦК 1963 р.

У серпні 2003 р. Р.А.В. та І. звернулися до суду із зустрічним позовом до Р.А.І. про визнання права власності на квартиру та стягнення суми.

Пославшись на те, що Р.А.І. у спірному жилу приміщенні не проживає, спільне користування квартирою неможливе, крім того, належна йому ідеальна частка квартири становить $13,2 \text{ м}^2$, тому його вимоги про виділення йому у власність жилої кімнати площею $14,6 \text{ м}^2$ безпідставні, Р.А.В. та І. просили припинити право власності Р.А.І. на належну йому $\frac{1}{4}$ частку квартири, визнати за ними право власності на зазначену частку квартири та стягнути з них на користь Р.А.І. вартість цієї частки.

Шевченківський районний суд м. Києва рішенням від 28 травня 2004 р. в задоволенні по-

зовних вимог Р.А.І. відмовив; зустрічні позовні вимоги Р.А.В. та І. задовольнив: визнав за ними право власності на належну Р.А.І. $\frac{1}{4}$ частку квартири (по $\frac{1}{8}$ частці); стягнув на користь Р.А.І. з кожної з них по 60 тис. 873 грн 75 коп.

Апеляційний суд м. Києва ухвалою від 14 вересня 2004 р. це рішення районного суду змінив, посилав на ст. 115 ЦК 1963 р. як на правову підставу вирішення спору виключив і постановив вважати, що спір вирішено на підставі статей 364, 365 ЦК; у решті рішення суду першої інстанції залишив без змін.

Колегія суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України ухвалою від 16 червня 2005 р. ухвалені у справі судові рішення залишила без змін.

Європейський суд з прав людини рішенням від 21 грудня 2010 р. у справі за заявою Р.А.І. № 35041/05 установив наявність порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Перший протокол), ратифікованого Україною Законом від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР, а саме: незаконне позбавлення Р.А.І. майна у зв'язку з порушенням правил щодо попереднього депонування суми відшкодування, що може при-

звести до негативних економічних наслідків для Р.А.І., оскільки вимога попереднього платежу є не технічною складовою процедури відчуження майна, яка встановлена законом, а основною вимогою, на якій повинно ґрунтуватися рішення суду про позбавлення особи майна без її згоди, тому рішення національних судів не мали юридичної підстави, суди свавільно відхилилися від писаного права, не надавши обґрунтування, та відхилили вимоги заявника щодо справедливої сатисфакції.

Рішення Європейського суду з прав людини від 21 грудня 2010 р. у цій справі набуло статусу остаточного 21 березня 2011 р.

14 квітня 2011 р. Р.А.І. звернувся до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ із заявою про перегляд ухвалених у справі судових рішень і, пославшись на встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань під час вирішення справи судом, просив скасувати рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 28 травня 2004 р., ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 14 вересня 2004 р., ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 червня 2005 р. та передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції.

Колегія суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою від 6 червня 2011 р. допустила до провадження Верховного Суду України цивільну справу за позовом Р.А.І. до Р.А.В. про виділення частки зі спільного майна й за зустрічним позовом Р.А.В., І. до Р.А.І. про визнання права власності на квартиру та стягнення суми для перегляду рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 28 травня 2004 р., ухвали Апеляційного суду м. Києва від 14 вересня 2004 р., ухвали колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 червня 2005 р.

Суддя Верховного Суду України ухвалами від 20 червня 2011 р. відкрив провадження про перегляд рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 28 травня 2004 р., ухвали Апеляційного суду м. Києва від 14 вересня 2004 р., ухвали колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 червня 2005 р.; витребував матеріали справи; визначив органом державної влади, представник якого може дати пояснення в суді по суті

заяви у справі за позовом Р.А.І. до Р.А.В. про виділення частки зі спільного майна та за зустрічним позовом Р.А.В., І. до Р.А.І. про визнання права власності на квартиру та стягнення суми, Кабінет Міністрів України.

Як на підставу для перегляду рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 28 травня 2004 р., ухвали Апеляційного суду м. Києва від 14 вересня 2004 р., ухвали колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 червня 2005 р. Р.А.І. послався на рішення Європейського суду з прав людини від 21 грудня 2010 р. у справі «Андрій Руденко проти України» за заявою Р.А.І. № 35041/05.

Заслухавши суддю-доповідача, дослідивши доводи заявника, Верховний Суд України визнав, що заява підлягає задоволенню з таких підстав.

Відмовляючи в задоволенні позовних вимог Р.А.І. і задовольняючи зустрічні позовні вимоги Р.А.В. та І., суд першої інстанції, з висновками якого погодилися суди апеляційної та касаційної інстанцій, виходив із того, що оскільки належна Р.А.І. $\frac{1}{4}$ частка у квартирі не може бути виділена в натурі, Р.А.І. у спірній квартирі не проживає, сумісне користування цим жилим приміщенням неможливе, то за Р.А.В. та І. як іншими учасниками спільної власності слід визнати право власності на належну Р.А.І. $\frac{1}{4}$ частку квартири й стягнути з них на користь Р.А.І. вартість такої частки.

Проте з такими висновками судів погодитися не можна.

Відповідно до ст. 1 Першого протоколу кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права.

Згідно зі ст. 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованої Україною Законом від 17 липня 1997 р. (далі — Конвенція), держави, які ратифікували Конвенцію, взяли на себе зобов'язання виконувати остаточні рішення Європейського суду з прав людини в будь-яких справах, у яких вони є сторонами.

Порядок виконання рішення Європейського суду з прав людини, яке набуло статусу остаточного, визначається Законом від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі — Закон № 3477-IV), Законом від 21 квітня

1999 р. № 606-ХІV «Про виконавче провадження» (далі — Закон № 606-ХІV), іншими нормативно-правовими актами.

Відповідно до ст. 1 Закону № 3477-ІV виконанням рішення Європейського суду з прав людини є: а) виплата Стягувачеві відшкодування та вжиття додаткових заходів індивідуального характеру; б) вжиття заходів загального характеру.

Згідно зі ст. 10 цього Закону з метою забезпечення відновлення порушених прав Стягувача, крім виплати відшкодування, вживаються додаткові заходи індивідуального характеру: а) відновлення настільки, наскільки це можливо, попереднього юридичного стану, який Стягувач мав до порушення Конвенції та протоколів до неї (*restitutio in integrum*); б) інші заходи, передбачені у рішенні Європейського суду з прав людини.

Відновлення попереднього юридичного стану Стягувача здійснюється, зокрема, шляхом: а) повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі; б) повторного розгляду справи адміністративним органом.

У справі, що розглядається, рішенням Європейського суду з прав людини було встановлено порушення національними судами ст. 1 Першого протоколу: суди за вимогою інших співвласників позбавили Р.А.І. права власності на належну йому частку квартири з порушенням правил щодо попереднього внесення суми відшкодування вартості такої частки на депозит суду, не врахувавши, що встановле-

на ст. 365 ЦК вимога про попереднє внесення на депозитний рахунок суду вартості частки в спільному майні в разі припинення права власності за вимогою інших співвласників є однією з основних умов ухвалення рішення про позбавлення особи майна без її згоди, тому рішеннями національних судів Р.А.І. незаконно позбавлений майна.

Згідно зі ст. 355 ЦПК заява про перегляд судових рішень у цивільних справах може бути подана виключно з підстав: 1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Відповідно до ч. 3 ст. 360⁴ ЦПК, якщо судові рішення у справі переглядається з підстави, визначеної п. 2 ч. 1 ст. 355 цього Кодексу, суд скасовує оскаржуване рішення повністю або частково і направляє справу на новий розгляд до суду, який виніс оскаржуване рішення.

Керуючись статтями 355, 360³, 360⁴ ЦПК, Верховний Суд України заяву Р.А.І. задовольнив: рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 28 травня 2004 р., ухвалу Апеляційного суду м. Києва від 14 вересня 2004 р., ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 16 червня 2005 р. скасував, справу передав на новий розгляд до суду першої інстанції.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» не регулює правові відносини щодо відшкодування моральної шкоди членам сім'ї працівника, завданої його смертю в результаті нещасного випадку на виробництві.

Такі відносини регулюються нормами статей 1167, 1168 ЦК України.

Установивши, що смерть особи настала внаслідок отриманого на виробництві професійного захворювання, суди не застосували закон, який підлягав застосуванню

ПОСТАНОВА

Верховного Суду України від 10 жовтня 2011 р.

(в и т я з)

У серпні 2010 р. С.Л. звернулася до суду з позовом до відкритого акціонерного товариства «Темп» (далі — ВАТ), відділення виконавчої ди-

рекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України в м. Черкасах (далі — відді-

лення Фонду і Фонд відповідно) про відшкодування майнової та моральної шкоди.

Позивачка послалася на те, що її чоловік, С.В., працював у ВАТ з 1957 р. до березня 1995 р. На підставі висновку медико-соціальної експертної комісії (далі — МСЕК) у квітні 1994 р. йому було встановлено 40 % втрати професійної працездатності у зв'язку з професійним захворюванням (вегето-сенсорна полінейропатія верхніх кінцівок, двосторонній кохлеарний неврит зі значним ступенем пониження слуху).

6 грудня 1994 р. науково-дослідним інститутом С.В. встановлено професійне захворювання (діагноз: хронічний бронхіт у стадії загострення й середньо- та нижньодольовий пневмосклероз ДН-П). Однак підприємство із цього приводу розслідування не провело. Висновком МСЕК С.В. встановлено 60 % втрати професійної працездатності. 6 грудня 1994 р. йому було виплачено одноразову допомогу за 20 % втрати професійної працездатності. З такою виплатою її чоловік не погодився, оскільки вважав, що ВАТ мало виплатити йому одноразову допомогу за 60 % втрати професійної працездатності за захворюванням, установленим 6 грудня 1994 р. Незважаючи на неодноразові звернення її чоловіка із цього приводу, відповідач одноразову допомогу не нарахував. 24 серпня 2007 р. С.В. помер. У довідці МСЕК від 5 грудня 2007 р. зазначено про причинний зв'язок його смерті з професійним захворюванням, установленим 6 грудня 1994 р.

Пославшись на викладене та уточнивши позовні вимоги, С.Л. просила, по-перше, зобов'язати ВАТ перерахувати одноразову допомогу та стягнути з відповідача на її користь 26 тис. 641 грн недонарахованої одноразової допомоги; по-друге, на підставі статей 1167, 1168 ЦК стягнути з ВАТ моральну шкоду в сумі 180 тис. грн, завдану їй смертю чоловіка, яка наставала внаслідок професійного захворювання з вини підприємства.

Придніпровський районний суд м. Черкас рішенням від 9 березня 2011 р., залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Черкаської області від 27 квітня 2011 р., у задоволенні вимог про стягнення одноразової допомоги та моральної шкоди відмовив.

Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 липня 2011 р. у відкритті касаційного провадження С.Л. відмовлено.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою

від 19 вересня 2011 р. допустив справу за позовом С.Л. до ВАТ і відділення Фонду про відшкодування майнової та моральної шкоди за заявою С.Л. про перегляд ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 липня 2011 р.

У зазначеній заяві С.Л., пославшись на неоднакове застосування судом касаційної інстанції до спірних правовідносин положень чинного законодавства, а саме п. 1 ч. 2 ст. 1167 та ч. 2 ст. 1168 ЦК, просила скасувати зазначену ухвалу та направити справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

На обґрунтування заяви С.Л. додала ухвалу колегії суддів Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 2 вересня 2009 р. у справі за позовом С.Т. до ВАТ, відділення Фонду про відшкодування моральної шкоди, в якій, на її думку, інакше застосовано положення п. 1 ч. 2 ст. 1167 та ч. 2 ст. 1168 ЦК.

Ухвалою Верховного Суду України від 2 вересня 2009 р. в цій справі скасовано рішення Апеляційного суду Черкаської області та залишено в силі рішення суду першої інстанції, яким стягнуто з ВАТ на користь позивачки 25 тис. грн у рахунок відшкодування моральної шкоди.

Перевіривши за матеріалами справи наведені в заяві доводи, Верховний Суд України дійшов висновку, що заява С.Л. підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Як убачається з матеріалів справи, судові рішення у справі за позовом С.Л. ухвалені щодо окремих позовних вимог: по-перше, про перерахування і стягнення недоплаченої С.В. одноразової допомоги; по-друге, про стягнення моральної шкоди, завданої смертю С.В. унаслідок професійного захворювання.

Відповідно до ст. 355 ЦПК заява про перегляд судових рішень у цивільній справі може бути подана виключно з підстав: 1) неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

На підтвердження підстав, установлених у цій статті ЦПК, С.Л. послалася на ухвалу Верховного Суду України від 2 вересня 2009 р., якою було скасовано рішення апеляційного суду й залишено в силі рішення суду першої інстанції у справі С.Т.

Верховний Суд України виходив із того, що правовідносини між позивачкою та підприємством, з вини якого настала смерть її чоловіка внаслідок професійного захворювання, регулюються нормою ст. 1168 ЦК, на підставі якої підприємство зобов'язане відшкодувати їй моральну шкоду, заподіяну смертю чоловіка.

У справі, що розглядається, суди дійшли протилежного висновку та відмовили С.Л. у задоволенні позову про відшкодування моральної шкоди, завданої смертю С.В. унаслідок професійного захворювання, виходячи з того, що роботодавець не несе відповідальності перед членами сім'ї працівника за моральну шкоду з підстав, передбачених ст. 1168 ЦК.

Касаційний суд, відмовляючи у відкритті касаційного провадження, вважав, що доводи касаційної скарги, додані до неї матеріали, зміст оскаржуваних рішень не дають підстав для висновку про неправильне застосування норм матеріального права чи порушень процесуального права при їх ухваленні.

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні касаційним судом одних і тих самих норм права — п. 1 ч. 2 ст. 1167, ч. 2 ст. 1168 ЦК, Верховний Суд України виходить із такого.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону від 23 вересня 1999 р. № 1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (далі — Закон) дія цього Закону поширюється на осіб, які працюють на умовах трудового договору (контракту).

Згідно із ч. 1 ст. 21 Закону в разі настання страхового випадку (а таким на підставі статей 13 та 14 цього Закону є смерть застрахованого унаслідок професійного захворювання) Фонд зобов'язаний у встановленому законодавством порядку своєчасно та в повному обсязі відшкодувати шкоду, заподіяну працівникові внаслідок ушкодження його здоров'я або в разі його смерті, виплачуючи йому або особам, які перебували на його утриманні, страхові виплати. Перелік грошових сум страхових виплат на відшкодування такої шкоди міститься в п. 1 ч. 1 ст. 21 Закону. До грошових сум, які в разі смерті застрахованого працівника підлягають виплаті особам, що перебували на його утриманні, Законом віднесено одноразову допомогу,

пенсію у зв'язку з втратою годувальника та відшкодування вартості пов'язаних з похованням ритуальних послуг (підпункти «б», «д» п. 1, п. 2 ч. 1 ст. 21 Закону).

Виплата Фондом грошових сум на відшкодування моральної шкоди, завданої смертю застрахованого внаслідок професійного захворювання, членам його сім'ї Законом не передбачено.

Отже, Закон не регулює правові відносини щодо відшкодування моральної шкоди членам сім'ї працівника, завданої його смертю в результаті нещасного випадку на виробництві.

Такі відносини регулюються нормами статей 1167, 1168 ЦК.

У ч. 2 ст. 1168 ЦК передбачено, що моральна шкода, завдана смертю фізичної особи, відшкодується її чоловікові (дружині), батькам (усиновлювачам), дітям (усиновленим), а також особам, які проживали з нею однією сім'єю.

Установивши, що смерть чоловіка С.Л. настала внаслідок отриманого на виробництві професійного захворювання, суди не застосували закон, який підлягав застосуванню.

За таких обставин ухвала судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 липня 2011 р. про відмову С.Л. у відкритті касаційного провадження в частині позову С.Л. про відшкодування моральної шкоди підлягає скасуванню з направленням справи в цій частині на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Що ж стосується заяви С.Л. про перегляд ухвали судді Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 липня 2011 р. в частині відмови у відкритті касаційного провадження у справі в частині позову С.Л. про стягнення одноразової допомоги, то позивачка не довела наявності неоднакового застосування судом касаційної інстанції до спірних правовідносин положень чинного законодавства.

Керуючись статтями 360², 360³, 360⁵ ЦПК, Верховний Суд України заяву С.Л. задовольнив частково: ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 21 липня 2011 р. в частині позову С.Л. до ВАТ про відшкодування моральної шкоди скасував, передав справу в цій частині на новий розгляд до Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ *

Оскільки строк погашення податкового векселя визначається Законом України «Про податок на додану вартість», а не Законом України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (чинними на час виникнення спірних правовідносин), то штрафні санкції, передбачені підпунктом 17.1.7 п. 17.1 ст. 17 останнього із зазначених законів, не підлягають застосуванню за порушення строків сплати сум податку на додану вартість, визначених у податкових векселях

ПОСТАНОВА ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

10 жовтня 2011 р. Верховний Суд України, розглянувши в порядку письмового провадження справу за позовом товариства з обмеженою відповідальністю «Стебницький калійний завод» (далі — ТОВ) до державної податкової інспекції у Дрогобицькому районі Львівської області (далі — ДПІ), треті особи — акціонерний комерційний банк «Укрсоцбанк», відділення державного казначейства у Дрогобицькому районі Львівської області, про визнання протиправною податкової вимоги, повернення з державного бюджету коштів та визнання недійсним податкового повідомлення-рішення, **в с т а н о в и в:**

У квітні 2007 р. ТОВ звернулося до суду з позовом, в якому з урахуванням зміни позовних вимог просило визнати: протиправною першу податкову вимогу ДПІ від 25 вересня 2006 р. № 1/622 та зобов'язати відповідача повернути позивачу з державного бюджету 42 тис. 621 грн 30 коп.; недійсним податкове повідомлення-рішення ДПІ від 18 жовтня 2006 р. № 0001781502/0 та рішення від 1 грудня 2006 р. № 500/24-122 про застосування заходів погашення податкового боргу платника податків за рахунок стягнення його активів; протиправною другу податкову вимогу ДПІ від 30 жовтня 2006 р. № 2/693; недійсним податкове повідомлення-рішення ДПІ від 18 грудня 2006 р. № 0001781502/0/1.

Господарський суд Львівської області постановою від 30 серпня 2007 р. позов задовольнив. При цьому суд виходив із того, що оскільки термін погашення податкових векселів збігається з кінцевою датою подання податкової декларації, а Закон від 3 квітня 1997 р. № 168/97-ВР «Про податок на додану вартість» (чинний на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 168/97-ВР) не передбачає у таких випадках відповідних дій платника, то ТОВ правомірно обрало спосіб погашення податкових векселів — коли термін сплати виникає після закінчення

терміну подачі декларації, а доводи ДПІ про те, що позивач повинен був діяти відповідно до варіанта погашення податкових векселів — коли термін сплати настає раніше, ніж термін подання податкової декларації, є безпідставними.

Львівський апеляційний адміністративний суд постановою від 9 вересня 2008 р., залишеною без змін ухвалою Вищого адміністративного суду України від 14 квітня 2011 р., постанову суду першої інстанції скасував, у задоволенні позову відмовив.

Залишаючи без змін рішення апеляційного суду, касаційний суд погодився з його висновком про те, що термін сплати зобов'язань за податковими векселями слід вважати таким, що виник до закінчення терміну подачі податкової декларації за звітний період, коли відбулася його поставка митному органу, тому позивач повинен був погасити заборгованість шляхом перерахування коштів до бюджету. Оскільки оплату за спірними податковими векселями здійснено з простроченням сплати узгодженої суми податкового зобов'язання на 14 днів, ДПІ обґрунтовано застосувала до ТОВ штрафні (фінансові) санкції, передбачені підпунктом 17.1.7 п. 17.1 ст. 17 Закону від 21 грудня 2000 р. № 2181-III «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (чинного на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 2181-III).

У заяві про перегляд судових рішень Верховним Судом України з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, ТОВ просило скасувати ухвалу Вищого адміністративного суду України з направленням справи на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Заява про перегляд оскаржуваної ухвали Вищого адміністративного суду України підлягає задоволенню з таких підстав.

* Публікується повний текст судових рішень із незначною редакційною правкою.

Вищий адміністративний суд України, допускаючи справу до провадження Верховного Суду України, виходив із того, що в доданій до заяви ТОВ постанові Вищого адміністративного суду від 25 березня 2010 р. по-іншому, ніж у справі, що розглядається, застосовано підпункт 17.1.7 п. 17.1 ст. 17 Закону № 2181-III.

У справі, що розглядається, Вищий адміністративний суд України виходив із того, що оскільки оплату за податковими векселями здійснено з простроченням сплати узгодженої суми податкового зобов'язання на 14 днів, ДПП обґрунтовано застосувала до ТОВ штрафні (фінансові) санкції, передбачені підпунктом 17.1.7 п. 17.1 ст. 17 Закону № 2181-III.

У справі, постанову касаційного суду в якій додано до заяви позивача, цей суд послався на те, що оскільки строк погашення податкового векселя визначається п. 11.5 ст. 11 Закону № 168/97-ВР, а не Законом № 2181-III, то штрафні санкції, передбачені підпунктом 17.1.7 пункту 17.1 ст. 17 останнього із зазначених законів, не підлягають застосуванню за порушення строків сплати сум податку на додану вартість, визначених у податкових векселях.

Аналіз наведених судових рішень суду касаційної інстанції дає підстави вважати, що ним було неоднаково застосовано одну й ту саму норму матеріального права.

Відповідно до підпункту 17.1.7 п. 17.1 ст. 17 Закону № 2181-III у разі коли платник податків не сплачує узгоджену суму податкового зобов'язання протягом граничних строків, визначених законом, такий платник податку зобов'язаний сплатити штраф.

Аналіз наведеної норми дає підстави вважати, що передбачена нею штрафна санкція застосовується лише у разі, коли платник податків не сплачує узгоджену суму податкового зобов'язання протягом граничних строків, визначених Законом № 2181-III.

Оскільки строк погашення податкового векселя визначається Законом № 168/97-ВР, а не Законом № 2181-III, то штрафні санкції, передбачені підпунктом 17.1.7 п. 17.1 ст. 17 останнього із зазначених законів, не підлягають застосуванню за порушення строків сплати сум податку на додану вартість, визначених у податкових векселях.

Крім того, суд касаційної інстанції помилково виходив із того, що в даному випадку термін погашення податкових векселів збігся з кінцевою датою подання податкової декларації.

За змістом п. 11.5 ст. 11 Закону № 168/97-ВР платники податку можуть надавати податковий вексель зі строком погашення на тридцятий календарний день з дня його поставки органу митного контролю. Якщо термін сплати зобов'язань за податковими векселями виникає до закінчення терміну подачі декларації до податкового органу за звітний (податковий) період, в якому відбулася його поставка органу митного контролю, платник податку не включає суму зобов'язань за векселем до складу податкових зобов'язань та погашає вексель шляхом перерахування коштів до бюджету. Якщо термін сплати зобов'язань по податковому векселю виникає після закінчення терміну подачі декларації до податкового органу за звітний (податковий) період, в якому відбулася його поставка органу митного контролю, сума зобов'язань за таким податковим векселем включається до складу податкових зобов'язань платника в звітному (податковому) періоді, в якому відбулася його поставка органу митного контролю.

При цьому Законом № 168/97-ВР не встановлено порядку обчислення початку перебігу такого строку.

Частиною 1 ст. 3 Європейської конвенції про обчислення строків від 16 травня 1972 р. встановлено, що строки, обчислені у днях, тижнях, місяцях і роках починаються опівночі *dies a quo* і спливають опівночі *dies ad quem*.

За змістом ст. 2 цієї Конвенції термін «*dies a quo*» означає день, з якого починається відлік строку, а термін «*dies ad quem*» означає день, у який цей строк спливає.

Статтю 253 ЦК встановлено, що перебіг строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

Таким чином, висновки Вищого адміністративного суду України про правомірність дій ДПП щодо застосування до ТОВ штрафних (фінансових) санкцій, передбачених підпунктом 17.1.7 п. 17.1 ст. 17 Закону № 2181-III, за прострочення оплати податкових векселів, а також про те, що кінцевий строк погашення виданих позивачем 22 серпня 2006 р. податкових векселів припав на 20 вересня 2006 р., є помилковими.

Враховуючи наведене, оскаржувана ухвала Вищого адміністративного суду України підлягає скасуванню, а справа — направленню на новий розгляд до цього суду.

Керуючись статтями 241—243 КАС, Верховний Суд України **п о с т а н о в и в:**

Заяву ТОВ задовольнити.

Ухвалу Вищого адміністративного суду України від 14 квітня 2011 р. скасувати, справу направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

Органи місцевого самоврядування не можуть скасовувати свої попередні рішення, вносити до них зміни, якщо відповідно до приписів цих рішень виникли правовідносини, пов'язані з реалізацією певних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, і суб'єкти цих правовідносин заперечують проти їх зміни чи припинення. Ненормативні правові акти місцевого самоврядування є актами одноразового застосування, вони вичерпують свою дію фактом їхнього виконання, а тому не можуть бути скасовані чи змінені органом місцевого самоврядування після їх виконання

ПОСТАНОВА ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

24 жовтня 2011 р. Верховний Суд України, розглянувши в порядку письмового провадження справу за позовом відкритого акціонерного товариства «Київський дослідно-механічний завод» (далі — ТОВ) до Віто-Поштової сільської ради Києво-Святошинського району Київської області (далі — Сільрада), треті особи: Інститут гідротехніки та меліорації Української академії аграрних наук, Києво-Святошинський районний відділ земельних ресурсів, за участю Генеральної прокуратури України, про скасування рішення, **в с т а н о в и в:**

У лютому 2007 р. ТОВ звернулося з позовом до Сільради, в якому просило скасувати її рішення від 10 жовтня 2006 р. «Про відміну рішення Віто-Поштової сільської ради від 20 березня 1997 р. «Про поновлення права землекористування ВАТ «Київський дослідно-механічний завод» в с. Юрівка, вул. Набережна, 25».

На обґрунтування позову ТОВ послалося на те, що оскаржуване ним рішення прийняте Сільрадою всупереч положенням Конституції України та ЗК і порушує його права як землекористувача, який у встановленому законом порядку набув право постійного користування земельною ділянкою, а також право власності на будівлі, розташовані на цій земельній ділянці.

Господарський суд Київської області постановою 11 квітня 2007 р., залишеною без змін ухвалою Київського апеляційного адміністративного суду від 16 липня 2008 р., позов задовольнив.

Вищий адміністративний суд України постановою від 18 серпня 2010 р. рішення судів попередніх інстанцій скасував, у задоволенні позову відмовив.

У заяві про перегляд судових рішень Верховним Судом України з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 237 КАС, ТОВ, посилаючись на неоднако-

ве застосування касаційним судом ст. 144 Конституції та ч. 10 ст. 59 Закону від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» (далі — Закон № 280/97-ВР), просило скасувати постанову Вищого адміністративного суду України від 18 серпня 2010 р. та направити справу на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

На обґрунтування заяви позивач надав ухвали Вищого адміністративного суду України від 13 вересня 2007 р. та 22 січня 2008 р., в яких зазначені норми права застосовані по-іншому.

Так, у справі, що переглядається, суди першої та апеляційної інстанцій, задовольняючи позов, виходили із того, що відповідно до ч. 10 ст. 59 Закону № 280/97-ВР акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їхньої невідповідності Конституції або законам України визнаються незаконними в судовому порядку, отже, Сільрада, скасовуючи оскаржуваним рішенням рішення, прийняте нею раніше, вийшла за межі своїх повноважень. Однак Вищий адміністративний суд України такі висновки судів визнав помилковими та скасував ухвалені ними рішення.

Водночас у справах, на рішення в яких посилався заявник, касаційний суд, аналізуючи положення ч. 2 ст. 19 та ст. 144 Конституції, ч. 10 ст. 59 Закону № 280/97-ВР, дійшов висновку, що в чинному законодавстві до компетенції органів місцевого самоврядування не належить скасування раніше прийнятих ними рішень.

Перевіривши за матеріалами справи наведені у заяві доводи, Верховний Суд України дійшов висновку, що заява підлягає задоволенню з таких підстав.

Конституційний Суд України у Рішенні від 16 квітня 2009 р. № 7-рп/2009 у справі за конституційним поданням Харківської міської ради щодо

офіційного тлумачення положень ч. 2 ст. 19, ст. 144 Конституції, ст. 25, ч. 14 ст. 46, частин 1, 10 ст. 59 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про скасування актів органів місцевого самоврядування) вирішив, що орган місцевого самоврядування має право приймати рішення, вносити до них зміни та/чи скасовувати їх на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Частиною 10 ст. 59 Закону № 280/97-ВР передбачено, що акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування з мотивів їхньої невідповідності Конституції або законам України визнаються незаконними в судовому порядку.

Крім того, у п. 5 Рішення № 7-рп/2009 Конституційний Суд України зазначив, що органи місцевого самоврядування не можуть скасовувати свої попередні рішення, вносити до них зміни, якщо відповідно до приписів цих рішень виникли правовідносини, пов'язані з реалізацією певних суб'єктивних прав та охоронюваних законом інтересів, і суб'єкти цих правовідносин заперечують проти їх зміни чи припинення. Ненормативні правові акти місцевого самоврядування є актами одноразового застосування, вони вичерпують свою дію фактом їхнього виконання, а тому не можуть бути скасовані чи змінені органом місцевого самоврядування після їх виконання.

У справі, що переглядається, суди встановили, що на виконання рішення Сільради від 20 берез-

ня 1997 р. ТОВ отримало Державний акт на право постійного користування землею від 3 квітня 1997 р. серії II-КВ № 002068. Отже, таке рішення є ненормативним правовим актом одноразового застосування та вичерпало свою дію фактом його виконання, тому не може бути в подальшому скасоване Сільрадою.

Таким чином, висновок суду касаційної інстанції у справі, що переглядається, не ґрунтується на правильному застосуванні норм матеріального права та не відповідає правовій позиції, висловленій Верховним Судом України у постанові від 6 червня 2011 р. № 21-50а11, прийнятій після перегляду судових рішень у подібних правовідносинах.

У зв'язку з наведеним та відповідно до ч. 2 ст. 243 КАС постанова Вищого адміністративного суду України від 18 серпня 2010 р. підлягає скасуванню, а справа — направленню на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Керуючись статтями 242, 243 КАС, Верховний Суд України **п о с т а н о в и в:**

Заяву ТОВ задовольнити.

Постанову Вищого адміністративного суду України від 18 серпня 2010 р. скасувати, справу направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

Особа, яка оцінювала майно, — оцінювач суб'єкта господарювання оціночної діяльності, що отримав сертифікат оцінювача, має свідоцтво про реєстрацію в Державному реєстрі оцінювачів та кваліфікаційні свідоцтва, видані Фондом державного майна України. Кваліфікаційне свідоцтво оцінювача згідно з частинами 1 та 4 ст. 15 Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» є документом, який підтверджує достатній фаховий рівень підготовки оцінювача для самостійного проведення оцінки майна та дозволяє здійснювати оцінку.

Генеральний директор товариства з обмеженою відповідальністю «Українська експертна група» на підставі сертифіката суб'єкта оціночної діяльності та кваліфікаційного свідоцтва оцінювача уповноважений провести незалежну оцінку майна, скласти і підписати звіт з незалежної оцінки майна

ПОСТАНОВА

Верховного Суду України від 14 березня 2011 р.
(в и т я з)

У лютому 2010 р. товариство з обмеженою відповідальністю «Т. і Е.» звернулося до Госпо-

дарського суду м. Києва з позовом до приватного підприємства «Спеціалізоване підприємство

«Юстиція» (далі — СП «Юстиція») та товариства з обмеженою відповідальністю «Роял Стоун» (далі — ТОВ «Роял Стоун») про визнання недійсними прилюдних торгів, проведених 17 грудня 2009 р., та акта про реалізацію предмета іпотеки від 2 лютого 2010 р. № 169/5.

Позовні вимоги обґрунтовані тим, що на порушення вимог ст. 18 Закону від 12 липня 2001 р. № 2658-III «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» (далі — Закон № 2658-III), ст. 57 Закону від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (далі — Закон № 606-XIV), ст. 43 Закону від 5 червня 2003 р. № 898-IV «Про іпотеку» (далі — Закон № 898-IV) і Тимчасового положення про порядок проведення прилюдних торгів з реалізації арештованого нерухомого майна (затверджено наказом Міністерства юстиції України від 27 жовтня 1999 р. № 68/5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 2 листопада 1999 р. за № 745/4038; далі — Тимчасове положення) прилюдні торги з реалізації арештованого нерухомого майна було проведено без згоди податкового органу, без належного повідомлення у засобах масової інформації, а реалізоване майно було оцінено не суб'єктом оціночної діяльності.

Відповідачі проти позову заперечили, пославшись на безпідставність позовних вимог і проведення прилюдних торгів відповідно до вимог чинного законодавства.

Рішенням Господарського суду м. Києва від 8 червня 2010 р. позов задоволено: визнано недійсними результати прилюдних торгів, проведені СП «Юстиція» з реалізації арештованого нерухомого майна — майнового комплексу площею 27 тис. 441,90 м², розташованого в м. Києві; визнано недійсним свідоцтво про придбання майнового комплексу з прилюдних торгів № 257, видане 5 лютого 2010 р. ТОВ «Роял Стоун». Рішення мотивовано тим, що прилюдні торги проведено без належного повідомлення про їх проведення у засобах масової інформації, оцінку реалізованого майна оцінювач провів поза межами строку дії сертифіката та без погодження з органами Державної податкової служби.

Київський апеляційний господарський суд постановою від 23 липня 2010 р. скасував рішення Господарського суду м. Києва від 8 червня 2010 р., прийняв нове рішення про відмову в задоволенні позову на тій підставі, що прилюдні торги проведено відповідно до законодавства.

Вищий господарський суд України постановою від 16 листопада 2010 р. зазначену постанову суду апеляційної інстанції скасував, залишивши в силі рішення Господарського суду м. Києва від 8 червня 2010 р.

У заяві про перегляд Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 16 листопада 2010 р. ТОВ «Роял Стоун» просило скасувати зазначену постанову в цій справі та направити її до цього суду на новий розгляд.

Підставою для перегляду постанови заявник вважав неоднакове застосування ст. 57 Закону № 606-XIV, ст. 43 Закону № 898-IV, статей 5, 15, 17, 18 Закону № 2658-III, внаслідок чого було ухвалено різні за змістом судові рішення у подібних правовідносинах.

До поданої заяви ТОВ «Роял Стоун» долучено копії постанов касачіонного суду від 22 грудня 2004 р. № 20/309, від 18 квітня 2006 р. № 13/414пн, від 13 березня 2008 р. № 14/1228, від 28 травня 2002 р. № ПД19/139, від 19 травня 2009 р. № 6/352-06, від 19 січня 2006 р. № 38/309, від 8 грудня 2009 р. № 13/197, від 21 червня 2007 р. № 294/17-06, в яких, на думку заявника, висловлено протилежну правову позицію.

Вищий господарський суд України ухвалою від 2 лютого 2011 р. допустив до провадження зазначену справу для перегляду Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 16 листопада 2010 р.

Заслухавши суддю-доповідача, представників сторін, дослідивши доводи заявника, Верховний Суд України дійшов висновку, що заява підлягає задоволенню.

Порядок реалізації предмета іпотеки, на який звертається стягнення за рішенням суду або за виконавчим написом нотаріуса, згідно з приписами ст. 41 Закону № 898-IV, проводиться, якщо інше не передбачено рішенням суду, шляхом продажу на прилюдних торгах у межах процедури виконавчого провадження з дотриманням вимог цього Закону.

Проведення прилюдних торгів з продажу квартир, будинків, підприємств як цілісного майнового комплексу, інших приміщень, земельних ділянок, що є нерухомим майном, на яке звернено стягнення, відповідно до чинного законодавства, а також розрахунків за придбане майно врегульовано Законом № 606-XIV.

Касаційний суд не звернув уваги, що згідно з підпунктом «а» підпункту 8.6.1 п. 8.6 ст. 8 Закону від 21 грудня 2000 р. № 2181-III «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільо-

вими фондами»¹ відчуження активів, що перебувають у податковій заставі за письмовою згодою податкового органу, стосується тільки платника податку.

У разі прийняття рішення про арешт активів платника податків відповідно до підпункту «е» підпункту 8.7.1 п. 8.7 ст. 8 цього Закону на строк дії такого арешту активи платника податку звільняються від податкової застави.

Апеляційний суд дійшов обґрунтованого висновку, що для реалізації арештованого майна з прилюдних торгів письмове узгодження з податковим органом у виконавчому провадженні законодавством не передбачено.

У ч. 3 ст. 43 Закону № 898-IV встановлено, що організатор прилюдних торгів не пізніше ніж за 15 днів до дня початку прилюдних торгів публікує за місцезнаходженням предмета іпотеки принаймні в двох місцевих друкованих засобах масової інформації повідомлення про проведення прилюдних торгів.

Дотримуючись приписів цієї статті, відповідно 1 грудня 2009 р. опублікував оголошення про проведення прилюдних торгів у двох друкованих виданнях: газеті «Нація і держава» (№ 47/315) та газеті «Півострів» (№ 48).

Відповідно до свідоцтв про державну реєстрацію друкованих засобів масової інформації — газети «Нація і держава» КВ № 7970 та газети «Півострів» КВ № 11521-393ПР, а також витягу з Державного реєстру друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності ці газети є друкованими засобами масової інформації із загальнодержавною та зарубіжною сферою розповсюдження, що відповідає, як правильно зазначив апеляційний суд, вимогам ст. 43 Закону № 898-IV та Тимчасового положення.

Частиною 3 ст. 57 Закону № 606-XIV (у редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин) передбачено, що для проведення оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських, річкових суден та майна, вартість якого перевищує сто неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, державний виконавець залучає суб'єкта оціночної діяльності — суб'єкта господарювання, який здійснює свою діяльність відповідно до Закону № 2658-III.

Суб'єктами оціночної діяльності за приписами ч. 1 ст. 5 Закону № 2658-III є суб'єкти господарювання — зареєстровані в установленому за-

конодавством порядку фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності, а також юридичні особи незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, які здійснюють господарську діяльність, у складі яких працює хоча б один оцінювач, та які отримали сертифікат суб'єкта оціночної діяльності відповідно до цього Закону.

Постановою старшого державного виконавця відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби від 6 липня 2009 р. призначено експерта, суб'єкта оціночної діяльності — суб'єкта господарювання.

Пунктом 5 розд. VII «Прикінцеві положення» Закону № 2658-III встановлено, що фізичні особи, які отримали кваліфікаційні документи оцінювачів до набрання чинності цим Законом, строк дії яких закінчується не раніше 31 грудня 2001 р., мають право протягом року зареєструватися в Державному реєстрі оцінювачів у порядку, встановленому Фондом державного майна України.

А. отримав сертифікат оцінювача від 25 грудня 1999 р. № 1495 до набрання чинності Закону № 2658-III, має свідоцтво про реєстрацію в Державному реєстрі оцінювачів від 14 липня 2005 р. № 3677 та кваліфікаційні свідоцтва, видані Фондом державного майна України (останнє — 23 листопада 2008 р.). Кваліфікаційне свідоцтво оцінювача згідно з частинами 1 та 4 ст. 15 Закону № 2658-III є документом, який підтверджує достатній фаховий рівень підготовки оцінювача для самостійного проведення оцінки майна та дозволяє здійснювати оцінку.

Оцінювач А. є також генеральним директором суб'єкта господарювання оціночної діяльності — товариства з обмеженою відповідальністю «Українська експертна група», що має сертифікат № 5804/07 суб'єкта оціночної діяльності, виданий 12 червня 2007 р. відповідно до вимог ст. 18 Закону № 2658-III та склало звіт з незалежної оцінки майна, який підписали оцінювач та генеральний директор цього товариства.

Не врахувавши вимог законодавства, касаційний суд дійшов помилкового висновку щодо невідповідності оцінки майна, проведеної суб'єктом оціночної діяльності — суб'єктом господарювання, вимогам статей 5, 15, 17, 18 Закону № 2658-III та статей 14, 57 Закону № 606-XIV.

Внаслідок неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права касаційний

¹ Закон втратив чинність, але був чинним на момент виникнення спірних правовідносин.

суд ухвалив різні за змістом судові рішення у подібних правовідносинах.

За таких обставин та керуючись статтями 111²³, 111²⁴ та 111²⁶ ГПК, Верховний Суд України постановив заяву ТОВ «Роял Стоун» задовольнити: скасувати постанову Вищого господар-

ського суду України від 16 листопада 2010 р., а справу направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Відповідно до вимог ст. 375 КПК України після скасування вироку апеляційним судом і при новому розгляді справи судом першої інстанції посилення покарання допускається тільки за умови, якщо вирок було скасовано за апеляцією прокурора або потерпілого чи його представника у зв'язку з необхідністю застосування більш суворого покарання, а також коли при додатковому розслідуванні справи буде встановлено, що обвинувачений вчинив більш тяжкий злочин, або коли збільшився обсяг обвинувачення

УХВАЛА

*колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 2 лютого 2012 р.
(в и т я г)*

Свердловський міський суд Луганської області вироком від 10 листопада 2008 р. засудив М.В. за ч. 3 ст. 187 КК на дев'ять років позбавлення волі з конфіскацією всього майна.

Вироком суду М.В. визнано винуватим і засуджено за те, що 10 червня 2006 р. приблизно о 22 год. 30 хв. він з метою заволодіння чужим майном проник у будинок, де із застосуванням до П.Є. насильства, небезпечного для життя і здоров'я, яке проявилось у неодноразовому здавленні шиї потерпілої, від чого та непритомніла, заволодів належними їй грошима в сумі 925 грн і втік із місця злочину.

Апеляційний суд Луганської області ухвалою від 24 березня 2009 р. вирок щодо М.В. залишив без змін.

У клопотанні з доповненнями до нього засуджений просив переглянути судові рішення щодо нього в порядку виключного провадження. Він стверджував, що його засуджено за ч. 3 ст. 187 КК незаконно, посилаючись на неповноту та односторонність досудового слідства і судового розгляду справи, невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи та істотні порушення вимог кримінально-процесуального закону. М.В. також зазначив, що на досудовому слідстві він обмовив себе через застосування працівниками міліції до нього насильства. У вчиненні злочину його також обмовили потерпіла П.Є. і свідок М.О. Крім того він зазна-

чив, що було порушено його право на захист і те, що він не ознайомився з матеріалами кримінальної справи, та звернув увагу на порушення судом закону при призначенні йому покарання і послався на надмірну суворість цього покарання. З огляду на це засуджений просив змінити судові рішення в частині призначеного йому покарання, зменшивши його розмір на два роки.

У поданні п'яти суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України клопотання засудженого М.В. підтримано частково у зв'язку з установленням порушення судом вимог ст. 375 КПК та погіршенням становища засудженого при призначенні йому покарання при новому судовому розгляді справи.

Перевіривши матеріали справи та обговоривши доводи, зазначені у клопотанні та доповненнях до нього, судді Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України вирішили, що клопотання підлягає частковому задоволенню з таких підстав.

Згідно з ч. 1 п. 2 ст. 400⁴ КПК підставами для перегляду судових рішень, що набрали законної сили, в порядку виключного провадження є неправильне застосування кримінального закону та істотне порушення вимог кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення. Тому зазначені у клопотанні засудженого доводи про односторонність, неповноту досудового слідства

і судового розгляду справи, невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи та про суворість призначеного покарання не можуть бути перевірені в порядку виключного провадження.

Водночас висновок суду про вчинення М.В. нападу з метою заволодіння чужим майном, поєданого з насильством, небезпечним для життя та здоров'я особи, яка зазнала нападу, поєданого з проникненням у житло, ґрунтується на сукупності досліджених судом доказів.

Так, винуватість М.В. доведена показаннями потерпілої П.Є., яка зазначила, що 10 червня 2006 р. приблизно о 22 год. 30 хв., коли вона на звук ударів і розбитого скла увімкнула світло і відчинила двері, до неї в будинок увірвався чоловік у темному одязі, який одразу почав душити її руками, від чого вона знепритомніла, а коли отямилася, чоловік, який вже вимкнув світло, знову почав душити її чимось м'яким, запитуючи про гроші, і від його дій вона знову знепритомніла, а коли прийшла до тями, виявила, що у неї зникли 925 грн. Свідок М.О. дав показання, у тому числі й при проведенні відтворення обстановки та обставин події і на очній ставці із засудженим, з яких видно, що на початку червня 2006 р., приблизно о 22 год., М.В. запропонував йому придбати самогон у бабусі та з цією метою привів до будинку, як з'ясувалося пізніше, потерпілої П.Є. Засуджений гупав у вікно, розбив скло, а після того, як у будинку засвітилося, а потім згасло світло, сховався за будинок, де перебував там приблизно 35—40 хв., вийшов звідти без самогону, при цьому він був вдягнений у темний одяг. Згідно з даними протоколу впізнання за ознаками зовнішності потерпіла П.Є., яка вільно та впевнено вказала на М.В. як на особу, що вчинила злочин щодо неї. Це підтвердили свідки Н. і М.С., які були залучені до слідчої дії як поняті, та свідки, залучені як стастисти. За даними висновків судово-медичної експертизи у потерпілої П. при доставці її в лікарню 11 червня 2006 р. приблизно о 12 год. було виявлено легкі тілесні ушкодження у виді удушення м'яких тканин шиї, гортані, крововиливів у склери очей, які з'явилися 10 червня 2006 р. за обставин, указаних потерпілою, і які спричинили короткочасний розлад здоров'я.

Упізнання М.В. потерпілою П.Є. проведено відповідно до вимог ст. 174 КПК.

Підстав для обмови засудженого потерпілою П.Є. та свідком М.О. у справі не встановлено.

Та обставина, що у заяві про вчинення злочину була зазначена сума викрадених грошей у розмірі 875 грн, а не 925 грн, яку визнав доведеною суд, не є підставою для скасування судових рішень, оскільки заява про вчинення злочину була подана сином потерпілої П.О., який указав приблизну суму викрадених грошей, а сама потерпіла стверджувала, що після вчинення на неї нападу з її будинку зникло 925 грн.

Дії М.В. за ч. 3 ст. 187 КК за обставин, установлених судом, кваліфіковані правильно.

Істотних порушень кримінально-процесуального закону, які б тягнули скасування судових рішень, у справі не встановлено.

Твердження М.В. про порушення його права на захист безпідставні.

Як убачається з матеріалів справи, на досудовому слідстві М.В. як підозрюваному належним чином роз'яснили його права, у тому числі право мати захисника і побачення з ним до першого допиту, проте він виявив бажання захищати свої інтереси самостійно, про що надав відповідну заяву.

Пізніше засуджений виявив бажання мати захисника, і його клопотання було задоволено. Досудове слідство з моменту пред'явлення М.В. обвинувачення провадили за участю професійного адвоката, клопотань про усунення якого засуджений не заявляв.

При провадженні справи в суді М.В. заявив клопотання про заміну захисника, яке суд задовольнив.

Підстав вважати, що адвокати неналежним чином виконували свої обов'язки щодо захисту М.В., немає.

Безпідставними є й твердження М.В. про порушення судом на досудовому слідстві вимог ст. 19 КПК.

Згідно з матеріалами справи М.В. на неодноразових допитах під час досудового слідства стверджував, що вільно володіє українською, російською та польською мовами, після звільнення з місць позбавлення волі з 2001 р. проживав на Сході України, де мовою більшості населення була російська.

Жодних клопотань про надання йому перекладача він не заявляв.

Понад те, визнавши необхідним проведення досудового слідства та судового розгляду справи українською мовою, яка є його рідною, або з наданням йому перекладача з російської мови, якою провадилось досудове слідство та вівся судовий розгляд справи, апеляційний суд скасував попередній вирок щодо М.В. з направ-

ленням справи на додаткове розслідування, під час якого і при новому судовому розгляді справи М.В. було надано послуги перекладача і вручено процесуальні документи, перекладені українською мовою.

Отже, порушень ст. 19 КПК при додатковому розслідуванні справи і новому її судовому розгляді не встановлено.

У матеріалах справи також немає доказів застосування щодо М.В. недозволених методів ведення слідства, внаслідок чого він обмовив себе у вчиненні злочину.

Подібні заяви засудженого перевіряли органи прокуратури і суд, які встановили, що при провадженні досудового слідства працівники міліції фізичного впливу на М.В. не здійснювали, а він під час перебування в ізоляторі тимчасового тримання скарг на свій стан здоров'я не пред'являв, видимих тілесних ушкоджень не мав. Пізніше М.В. звертався за медичною допомогою лише з приводу зубного болю та захворювання на хронічний гастрит і хронічний коліт. З огляду на це, перевіrivши заяву М.В., прокурор, який проводив перевірку, виніс постанову про відмову в порушенні кримінальної справи щодо працівників міліції.

Безпідставними є доводи засудженого про те, що він не ознайомився з матеріалами справи, оскільки після оголошення про закінчення слідства йому пред'явили матеріали справи у порядку ст. 218 КПК. Також М.В. за його клопотанням неодноразово надавалась можливість ознайомитися з матеріалами справи в суді, проте він затягував процедуру ознайомлення, що підтверджується відповідними доповідними секретарів судових засідань, у зв'язку з чим було встановлено графік ознайомлення, якого засуджений не дотримувався.

Рішення суду про припинення ознайомлення з матеріалами справи є законним і обґрунтованим.

Разом з тим при перевірці справи встановлено, що, призначаючи М.В. покарання за ч. 3 ст. 187 КК, суд порушив вимоги ст. 375 КПК, відповідно до якої після скасування вироку апеляційним судом і під час нового розгляду справи судом першої інстанції посилення покарання допускається тільки за умови, якщо вирок було скасовано за апеляцією прокурора або потерпілого чи його представника у зв'язку з необхідністю застосування більш суворого покарання, а також коли при додатковому розслідуванні справи буде встановлено, що обвинувачений

вчинив більш тяжкий злочин, або коли збільшився обсяг обвинувачення.

Із матеріалів справи убачається, що Свердловський міський суд Луганської області вироком від 27 червня 2007 р. засудив М.В. за ч. 3 ст. 187 КК та призначив покарання у виді позбавлення волі на вісім років із конфіскацією всього майна.

Апеляційний суд Луганської області цей вирок ухвалою від 20 травня 2008 р. скасував, а справу направив на додаткове розслідування у зв'язку з порушенням органом досудового слідства і судом вимог ст. 19 КПК та неповнотою досудового слідства, пов'язаною з відсутністю належної перевірки доводів М.В. про застосування до нього недозволених методів слідства.

Після додаткового розслідування та усунення зазначених недоліків до суду була направлена справа щодо М.В. за тим самим обвинуваченням за ч. 3 ст. 187 КК.

За наслідками нового судового розгляду справи суд засудив М.В. згідно з ч. 3 ст. 187 КК за злочин, скоєний за тих же фактичних обставин справи з урахуванням тих же даних про особу та обставин, що впливали на покарання. Однак усупереч ст. 375 КПК, призначивши М.В. нове покарання у виді позбавлення волі на строк дев'ять років, тоді як попереднім вироком йому було призначено позбавлення волі на строк вісім років, погіршив його становище, що є неприпустимим.

Апеляційний суд, переглядаючи справу, на зазначене порушення уваги не звернув і помилку місцевого суду не виправив.

На підставі викладеного та керуючись абз. 8 п. 2 розд. XIII «Перехідні положення» Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (у редакції Закону від 20 жовтня 2011 р. № 3932-VI), статей 400⁴, 400¹⁰ КПК (в редакції Закону від 11 лютого 2010 р. № 1876-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підстав перегляду судових рішень»), колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України ухвалила рішення про зміну вироку Свердловського міського суду Луганської області від 10 листопада 2008 р. та ухвали Апеляційного суду Луганської області від 24 березня 2009 р. щодо М.В. і зниження призначеного йому за ч. 3 ст. 187 КК основного покарання до восьми років позбавлення волі. Постановлено вважати його засудженим до покарання у виді позбавлення волі на строк вісім років із конфіскацією всього майна.

Л.М. Москвич,
доцент кафедри організації
судових та правоохорон-
них органів Національного
університету «Юридична
академія України імені
Ярослава Мудрого»,
кандидат юридичних наук

Summary
The article underlines that
lengthy judicial proceedings and
legal fees are the key challenges
of the well-functioning national
judicial system. The author rea-
sons these problems and makes
suggestions on how to address
them

Удосконалення судової процедури як складова підвищення ефективності функціонування суду

Як свідчать дослідження колективу вчених різних країн, серед пріоритетних заходів з удосконалення судових процедур передусім слід вирішити дві основні проблеми: із дорожнечою судового процесу і тривалими строками судового вирішення справи¹. Як засвідчили дані соціологічних опитувань, українці серед недоліків функціонування національної судової системи також відзначають строки судового розгляду і розміри судових витрат². Спробуємо дослідити причини такого стану справ та визначити шляхи вирішення зазначених проблем.

Строки судового розгляду. Члени робочої групи Європейської комісії з ефективності правосуддя (CEPEJ) у своїй доповіді зазначили, що тривалість судового розгляду справи є одним із головних індикаторів ефективності судів. Розгляд справи у короткі строки свідчить про оптимальне використання судами ресурсів і досконалість судових процедур. І навпаки, тривалі судові слухання можуть стати індикатором наявних у судовій системі проблем, її неефективності³.

Строк судового розгляду, на думку Європейського суду з прав людини, має обчислюватися з моменту пред'явлення позову до суду й закінчуватися виконанням судового рішення. Тривалість судового розгляду справи, яка виходить за межі розумного строку, Судом вважається порушенням ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

У європейському підході до оцінки тривалості строків судового розгляду використовується конструкція «розумність строків судового провадження». Завершення судового розгляду в розумні строки є метою як внутрішнього законодавства, так і правових актів міжнародних установ. Зокрема, у ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.) передбачено, що кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення бути судимим без невинуватої затримки. Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) кожен при розгляді питання щодо його цивільних прав та обов'язків або при встановленні обґрунтованості будь-якого кримінального

¹ Див.: Civil Justice in Crisis // Comparative Perspectives of Civil Procedure / Edited by A. Zuckerman. — Oxford University Press, 1999.

² Див.: Аналітичний звіт за результатами дослідження «Корупція та надання послуг у судовій системі України». — К., 2006. — С. 11.

³ European judicial systems (Edition 2006 (2004 data)) // European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) — Council of Europe, 2006 (Printed in Belgium). — P. 93

обвинувачення, висунутого проти нього, має право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, установленим законом.

Як свідчить практика Європейського суду з прав людини, при визначенні розумності строку підлягають оцінці такі обставини: а) загальна тривалість розгляду справи в суді; б) її складність; в) особиста поведінка обвинуваченого; г) оперативність роботи правоохоронних органів

Питанню значимості розумного строку судового розгляду приділена значна увага Європейським судом з прав людини. У своїй прецедентній практиці щодо цього в цивільному провадженні Суд виходить з того, що суспільство заінтересоване в забезпеченні такою системою вирішення спорів, яка унеможлиблювала б тривалу невизначеність щодо цивільних прав та обов'язків осіб. Що ж до провадження кримінального, то обвинуваченому, якщо він не вчиняв карного діяння, належить мати можливість виправдати себе без зволікань; обвинувачений, вину якого доведено, не повинен зазнавати додаткового покарання у формі надмірних зволікань при розгляді його справи, що може мати негативні наслідки для його інших прав. Строк судового розгляду, на думку Європейського суду з прав людини, має обчислюватися з моменту пред'явлення позову до суду й закінчуватися виконанням судового рішення. Тривалість судового розгляду справи, яка виходить за межі розумного строку, Судом вважається порушенням ст. 6 Конвенції, а багато європейських країн, як-от: Бельгія, Великобританія, Австрія, Чехія, Данія, Італія, Словаччина, Швейцарія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Франція, Люксембург, Норвегія, Іспанія, Швеція та інші взагалі передбачили, що необґрунтоване затягування судового процесу є підставою для ініціювання зацікавленими особами процедури виплати державою матеріальної компенсації. Україна разом із незначною кількістю європейських країн (зокрема, Ісландією, Ірландією) не встановлює строків судового розгляду, а тому актуальним в цьому аспекті є розгляд питання про нормативне опрацювання змісту *розумності строків судового провадження*.

Як свідчить практика Європейського суду з прав людини, при визначенні розумності строку підлягають оцінці такі обставини: а) загальна тривалість розгляду справи в суді; б) її складність; в) особиста поведінка обвинуваченого; г) оперативність роботи правоохоронних

органів. Важливим є тільки те зволікання, яке так чи інакше залежить від державного органу (наприклад, при отриманні доказів). Якщо затримки відбуваються з вини приватної сторони, держава не несе за це прямої відповідальності. Проте можуть виникнути запитання: чи вжив суд належних заходів для забезпечення швидкого розгляду справи, чи, приміром, він затягував строки без належних на те підстав і сприяв у такий спосіб перевищенню розумного строку. У більшості західних країн передбачені системи оцінки перевищення розумності строків судового розгляду з різних категорій справ — кримінальних, цивільних, адміністративних. Деякі країни (Греція, Словенія, Росія) навіть законодавчо закріпили строки судового провадження.

У 2010 р. в рамках проекту Doing Business за ініціативою Світового банку було здійснено порівняльний аналіз ефективності судового способу вирішення правових суперечок в 183 країнах. Одним із індикаторів було обрано саме кількість днів, протягом яких можливе вирішення суперечки, — від подання звернення до суду і до виконання судового рішення. Отримані результати досить різнилися — від більше 1000 днів (Італія, Індія, Шрі-Ланка, Гватемала, Єгипет, Колумбія, Ангола та ін.) до менше 300 днів (США, Росія, Норвегія, Південна Корея, Китай, В'єтнам та ін.). Найнижчий показник у Сінгапурі — 150 днів та Узбекистані — 195 днів. Показник України за результатами цього дослідження становить 345 днів, що є меншим за середній показник для країн Східної Європи і Центральної Азії (402,2), що, за оцінками експертів, свідчить про високу швидкість розгляду справ у судах⁴. Однак це не означає, що тривалість судового розгляду в Україні оптимальна і не потребує удосконалення. Оскільки, як зазначалося, суспільство зацікавлене у зменшенні строків судового розгляду, то пошуки можливостей для їх скорочення мають тривати, адже стабільна й ефективна та судова система, яка відповідає суспільним очікуванням. Спробуємо проаналізувати можливі шляхи скорочення строків розгляду справ судами, що допоможуть наблизити судову систему до відповідних соціальних очікувань.

У теорії менеджменту загальними чинниками, що впливають на збільшення терміну здійснення будь-якої діяльності є: 1) невиправдане

⁴ Див.: www.doingbusiness.org

ускладнення роботи; 2) зайва робота; 3) нераціональні методи їх виконання. Вважаємо, що цю схему можна використати і при вирішенні поставленого вище завдання.

1) *Невиправдане ускладнення роботи в судовій діяльності* полягає в застосуванні складної процедури для вирішення доволі простих завдань. Зокрема, за даними вищезгаданого дослідження Doing Business середній показник кількості процедур, необхідних для вирішення справи судом і виконання судового рішення коливається від 20 (Ірландія (20), Сінгапур (21), Австрія (25), Голландія (26), Бельгія (26), Чехія (27), Великобританія (28), Австралія (28), Білорусь (28)) і до 58 (Бруней (58), Сирія (55), Косово (53), Кувейт (53), Судан (53), Гвінея (50)). В Україні цей показник становить 30 процедур. Як бачимо, оцінка складності судової процедури в нашій країні є середньою, а отже, постає питання про її оптимізацію, а саме пошук шляхів скорочення кількості необхідних судових процедур.

Вітчизняна судова процедура характеризується певним консерватизмом і через це не здатна на достатньому рівні відповідати очікуванням суспільства щодо оперативного розгляду справ. Тому одним із завдань, яке потрібно вирішити при реформуванні процесуального законодавства, має стати подальше удосконалення і розвиток спрощених процедур розгляду певних стандартизованих видів правових конфліктів

Серед найбільш популярних методів, які застосовують сьогодні різні держави для підвищення ефективності власних судових процедур, належать: а) використання спрощених і/або прискорених процедур розгляду незначних або безспірних справ (Норвегія, Литва, Фінляндія, Ізраїль та ін.); б) встановлення граничних строків здійснення процесуальних дій судом і учасниками судового процесу (Словаччина, Литва, Фінляндія, Норвегія); в) виключення безспірних справ із судової компетенції (Німеччина, Словаччина, Сербія); г) створення судів для незначних справ (Ізраїль, Лаос, Норвегія) та ін.

В Україні із прийняттям нового Цивільного процесуального кодексу також було запроваджено можливість розгляду справ за спрощеною процедурою, що сприяло скороченню термінів судового розгляду певних категорій справ. Разом із тим вітчизняна судова процедура характеризується певним консерватизмом і через це не здатна на достатньому рівні відповідати очікуванням суспільства щодо оперативного розгляду справ. Тому одним із завдань,

яке потрібно вирішити при реформуванні процесуального законодавства, має стати подальше удосконалення і розвиток спрощених процедур розгляду певних стандартизованих видів правових конфліктів.

Однак можливості оптимізації судового процесу лише таким способом не вичерпуються. Конституція України, міжнародні стандарти в галузі прав людини вимагають забезпечити гарантування особі права на оскарження (перегляд) судового рішення, не акцентуючи на тому, що особі має бути надано таке право двічі — в апеляційному та касаційному порядку. Наявність системи перегляду судових актів — одна із умов загальної ефективності та доступності судового захисту. В цілому можливість оскарження винесених судових актів — необхідна умова справедливого правосуддя, що визнається абсолютною більшістю держав. Водночас вважаємо, що існування процедури касаційного перегляду справи як загальнодоступної можливості оскарження судового акта, а

не як виняткової процедури, викликає невиправдане збільшення часу, матеріальних затрат та людських зусиль як у судової системи, так і в учасників процесу. Недосконалість норм законів, які в багатьох випадках штучно викликають спірні ситуації щодо ініціювання подання позовів, або,

навіпаки, не створюють правових бар'єрів для подання необґрунтованих позовів, робить касаційну інстанцію загальнодоступною, і це переважніше її та веде до невиправданого затягування справжньої реалізації права на судовий захист. Тому введення відповідних «фільтрів» сприятиме скороченню строків розгляду судових справ та підвищить якість реалізації права на судовий захист громадян.

За статистичними даними, однією з причин затягування строків судового вирішення справи є великий відсоток відкладення судових слухань через неявку учасників процесу — адвокатів, свідків або експертів, що пояснюється в основному неефективною практикою вручення повісток. На жаль, судді не мають дієвої можливості притягати до відповідальності осіб, які не з'явилися в судові засідання, за неповагу до суду. Законодавством України не передбачено системи відповідних дисциплінарних заходів і стосовно адвокатів. Підвищенню ефективності судового провадження може сприяти встановлення більш жорстких санкцій до сторони, з вини якої

не відбулося судове засідання, зокрема, шляхом а) позбавлення права на певні процесуальні дії, б) прийняття рішення про відшкодування збитків і компенсацію витрат, в) накладення штрафу, г) відмови в подальшому розгляді справи тощо.

Виконання зайвих, не притаманних судді, повноважень відволікає його від основних обов'язків. Звідси можна припустити, що позбавивши суддю таких повноважень, можна прискорити судовий розгляд справ

Ще однією причиною затягування процесу є надмірне навантаження на суди. Способами його зменшення можуть бути, по-перше, поглиблення спеціалізації судової системи, що дасть змогу прискорити проходження справ у суді. Нині в країні запроваджена предметна спеціалізація з розгляду цивільних, кримінальних, адміністративних, господарських справ і справ про адміністративні правопорушення. В умовах економічної кризи продовжувати «зовнішню» спеціалізацію судової системи вважаємо недоцільним. Пропонуємо поглиблювати «внутрішню» спеціалізацію суддів з розгляду конкретних категорій справ в межах певної юрисдикції. Ці заходи сприятимуть підвищенню професіоналізму суддів, удосконаленню досвіду щодо розгляду конкретних категорій справ, а значить і більшій оперативності судового слухання. По-друге, слід вдосконалювати механізми досудового врегулювання судових спорів. За умови меншої процедурної складності, націленості на вирішення конфлікту і досягнення примирення, залучення як посередників осіб, які користуються довірою сторін, — механізми досудового врегулювання суперечки можуть стати досить ефективними і суспільно затребуваними. До того ж поширення позасудового порядку розв'язання конфліктів, розвиток інституту посередництва та медіації (тобто примирення сторін)⁵ істотно розвантажило б судову систему. По-третє, необхідно сприяти розвитку альтернативної юстиції. Вважаємо, що значну кількість спорів адміністративно-правового характеру досить ефективно могли б вирішувати, приміром, органи з розв'язання конфліктів, що функціонують у системі виконавчої влади. До того ж існує низка так званих безспірних позовів, для вирішення яких також можуть застосовуватися несудові механізми. Наприклад, такі країни, як Німеччина, Гондурас, Словаччина, Сербія обрали шлях удосконалення роботи

судової системи через виключення безспірних справ із судової компетенції.

На виникнення тяганини в судових інстанціях впливає також і відсутність чітких, однозначних формулювань у процесуальних кодексах, що породжує практику різного тлумачення норм законів суддями судів першої та апеляційної інстанцій, сторонами у справі, в результаті чого затягується набуття судовими рішеннями сили через перегляд справи чи повернення її на додаткове розслідування. За таких обставин актуалізується питання про добір високопрофесійних суддівських кадрів та запровадження процедур підвищення їх кваліфікації.

2) Виконання зайвих, не притаманних судді, повноважень відволікає його від основних обов'язків. Звідси можна припустити, що позбавивши суддю таких повноважень, можна прискорити судовий розгляд справ. Як зазначено у п. 6.1 Бангалорських принципів поведінки суддів від 19 травня 2006 р. (схвалені Резолюцією Економічної та Соціальної Ради ООН 27 липня 2006 р. № 2006/23) «судові функції судді мають пріоритет над всіма іншими видами діяльності». Тому у п. II Рекомендації № R (86) 12 щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження на суди Комітет міністрів Ради Європи рекомендував державам-членам «не збільшувати, а поступово зменшувати кількість покладених на суддів завдань, які не мають відношення до судівництва, доручаючи такі завдання іншим особам або органам». У Додатку до цієї Рекомендації було наведено приклади завдань, які не мають відношення до судівництва і від яких треба звільнити суддів з урахуванням конкретних особливостей кожної країни.

Положенням Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» закріплено, що на суддю покладаються обов'язки із здійснення судочинства, а також «інші повноваження». Системний аналіз чинного законодавства та практики діяльності судів дозволяє виокремити такі «зайві» для судді повноваження: підготовка узагальнень, довідок, статистичної звітності, контроль за надсиланням повісток та ін. Із запровадженням в судах України автоматизованої системи документообігу очікується значне зменшення навантаження на суддів. Безумовно, ця система лише запроваджується в Україні, і можливі недоліки в її роботі, але в цілому таке нововведення значно розвантажить

⁵ Відповідний законопроект прийнято Верховною Радою України за основу 30 червня 2011 р.

суддів і створить передумови для того, щоб вони більше часу приділяли судовим розглядам. Зокрема, в Фінляндії, Литві, Норвегії та Словаччині за допомогою подібної автоматизованої системи відбувається електронний контроль за додержанням строків судового розгляду. В Аргентині, Болгарії, Фінляндії, Німеччині, Мексиці та Словаччині також запроваджено автоматичне ведення судової статистики, а в Колумбії було передано функцію сповіщення учасників процесу спеціалізованій організації. Вважаємо також, що за умови нормативного визначення статусу помічника судді, частину повноважень також можна буде передати йому.

Неналежна підготовка судді до судового слухання у справі спричиняє необґрунтоване затягування процесу, хаотичність дій учасників процесу, втрату авторитету судді та навіть може стати причиною винесення несправедливого рішення

3) Оперативність судової процедури, звісно, залежить також і від *раціональної організації діяльності судді та суду в цілому*. Навіть методика вивчення матеріалів справи може вплинути на терміни судового розгляду.

Підготовка судді до розгляду кожної судової справи є одним із засобів підвищення оперативності судочинства. Ретельно сплановані дії судді щодо підготовки справи до судового розгляду сприяє додержанню передбачених законом строків розгляду справи, забезпечує судді можливість провести процес грамотно й оперативно та формує необхідні умови для прийняття справедливого рішення у справі. Неналежна підготовка судді до судового слухання у справі спричиняє необґрунтоване затягування процесу, хаотичність дій учасників процесу, втрату авторитету судді та навіть може стати причиною винесення несправедливого рішення. Тому кожний суддя повинен намагатися належним чином підготуватися до судового розгляду справи, щоб забезпечити винесення законного та обґрунтованого судового рішення з найменшими втратами часу. Особливо важливе значення для раціонального використання робочого часу суддею має *планування судового процесу*.

Резерви підвищення оперативності прийняття рішення і складання судового акта, на нашу думку, закладені в Законі від 22 грудня 2005 р. № 3262-IV «Про доступ до судових рішень», яким передбачено створення Єдиного державного реєстру судових рішень (далі — Реєстр) — автоматизованої системи збирання,

зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень. Не аналізуючи детально недоліки роботи цього Реєстру, зауважимо, що це є кроком у напрямі підвищення оперативності вирішення суддею певних правових проблем, сприяє єдності судової практики, значно підвищує особисту відповідальність судді за прийняте рішення, дисциплінує його, що загалом є фактором удосконалення судочинства. Адже у випадку виникнення у судді труднощів щодо прийняття рішення, він може ознайомитись з судовими рішеннями в аналогічних справах, винесених іншими суддями. Але, на жаль, неналежне технічне забезпечення судді, майже повна відсутність можливості вільного доступу з власного робочого місця до Реєстру значно уповільнює процес модернізації роботи судді.

Істотно зменшило б витрати часу на підготовку справи до слухання запровадження єдиної форми звернень до суду. Норми права, якими встановлено зміст звернень до суду, по суті пропонують структуру цих звернень, разом з тим вимог щодо додержання єдиної форми викладення обов'язкових структурних елементів звернення у законодавстві не міститься. Як вбачається, мотивувальна частина позовної заяви повинна містити: а) норму права, на якій ґрунтується вимога позивача; б) обставини, перелічені в нормі права, наявність яких необхідно встановити для застосування цієї норми; в) відповідні фактичні обставини справи; г) докази кожної з фактичних обставин. Чіткому структуруванню позову сприяло б оформлення таблиці, в якій у першій колонці викладалися обставини, перелічені в нормі права, у другій — відповідні фактичні обставини справи, у третій — перелік доказів. Відсутність записів у другій та третій колонках означало би, що норма, на яку посилається позивач, не може бути підставою для задоволення позову.

Отже, удосконалити судову процедуру в частині підвищення її оперативності можна завдяки застосуванню комплексних заходів у кількох напрямках, як-то: а) організаційне вдосконалення роботи судового механізму; б) розвиток інститутів несудового й досудового вирішення конфліктів; в) подальший розвиток інститутів третейських судів та аналогічних інститутів з інших категорій справ (так званих органів альтернативної юстиції); г) встановлення «фільтрів» перегляду судових справ з метою уникнути зловживання правом і навмисного

затягування виконання судового рішення; г) розробка механізмів наукової організації праці судді, процедури підвищення їх кваліфікації; д) запровадження єдиної форми подання заяви до суду та ін.

Значна частина коштів витрачається на послуги професійної юридичної допомоги (адвокатів) та витрати, пов'язані із виконанням судових рішень (загалом 82,2% від загальної суми витрат). Вочевидь, пошук шляхів зменшення судових витрат повинно відбуватися в напрямі здешевлення саме цих складових

Дорожняча судових послуг. Як свідчать висновки експертів Європейської комісії з ефективності правосуддя (СЕРЕЖ), в абсолютній більшості країн-членів Ради Європи для ініціювання судового процесу із цивільного, господарського чи адміністративного судочинства необхідно сплатити держмити за судові послуги. Лише у п'ятьох країнах цього не передбачено — у Франції, Люксембурзі, Іспанії, Монако, Ісландії. У більшості держав за ініціювання процедури кримінального судочинства плати теж не передбачено. Лише в 10-ти країнах існує така практика, але вона має переважно винятковий характер. Наприклад, у Монако сторона повинна сплатити судові послуги за розгляд кримінальної справи, якщо вона вимагає матеріальної компенсації від підсудного, в Німеччині — якщо вимагає судового розгляду за незначними кримінальними деліктами.

Відповідно до даних, наведених Світовим банком в рамках дослідження Doing Business 2010 р., Україна має досить високі показники сплати офіційних платежів за надання судових послуг. Зокрема, експерти зробили замір судових витрат щодо суми позову і цей показник склав 41,5 %⁶, при тому, що середній показник для країн Східної Європи і Центральної Азії становить 26,7 %. Однак в кошторис судових витрат експерти внесли: 1) плату за адвокатські послуги (22,7 % від загальної суми витрат); 2) власне судові витрати (7,4 %); 3) витрати, пов'язані із виконанням судових рішень (11,4 %). Як бачимо, значна частина коштів витрачається на послуги професійної юридичної допомоги (адвокатів) та витрати, пов'язані із виконанням судових рішень (загалом 82,2% від

⁶Для порівняння: в Ісландії показник вартості витрат на судові послуги відносно ціни позову становить 8,2%, у Люксембурзі — 9,7%, у Норвегії — 9,9%, в Китаї — 11,1%, у Польщі — 12%, у Португалії — 13%, у Хорватії — 13,8%, в Греції — 14,4%. Найвищі витрати на судові послуги, за висновками експертів Світового банку 2010 р., що навіть перевищують ціну позову, в Конго (151,8%), у Сьєрра-Леоне (149,5%), в Мозамбіку (142%), в Індонезії (122,7%) та в Камбоджі (102,7%).

загальної суми витрат). Вочевидь, пошук шляхів зменшення судових витрат повинно відбуватися в напрямі здешевлення саме цих складових. Водночас відмічено досить низькі витрати власне на судові послуги, що також не сприяє оптимізації судової процедури.

Проаналізуємо ситуацію, що склалася, та спробуємо сформулювати пропозиції для удосконалення цієї сфери функціонування суду.

Судові витрати. Як свідчать висновки експертів Європейської комісії з ефективності правосуддя (СЕРЕЖ), в абсолютній більшості країн-членів Ради Європи для ініціювання судового процесу з цивільного, господарського чи адміністративного судочинства необхідно здійснити оплату за судові послуги. Якщо звернутися до емпіричних даних, то за станом на 2010 р. Україна серед країн Європи мала майже найнижчу долю сплачених сум за судові послуги у загальному бюджеті судової системи — лише 1%⁷ (за винятком Швеції — 0,9%, а також Франції, Люксембургу, Іспанії, Монако, Ісландії, які взагалі не передбачають плату за судові послуги). Це при тому, що середній показник долі отриманих коштів за судові послуги в загальному бюджеті на утримання судів в європейських країнах становить 25,9%, а в деяких країнах ці суми взагалі залишаються на рахунках судів і їм дозволяється їх використовувати для покриття експлуатаційних витрат.

З 1 листопада 2011 р. кошти, отримані за судові послуги, будуть спрямовані на зміцнення матеріально-технічної бази судів та забезпечення здійснення правосуддя в цілому. Як вбачається, такий механізм їх використання дасть змогу забезпечити стабільну роботу судів і значно поліпшити умови перебування громадян в їх приміщеннях, крім того, значно розвантажить суди від необґрунтованих позовів

З 1 листопада 2011 р. в Україні почав діяти принципово новий механізм сплати за судові послуги, що пов'язано з прийняттям Верховною Радою України 8 липня 2011 р. Закону № 3674-VI «Про судовий збір», який замінив застарілий вже Декрет Кабінету Міністрів України від 21 січня 1993 р. № 7-93 «Про державне мито». Зазначений Закон має низку переваг: по-перше, у ст. 9 Закону передбачено, що судовий збір сплачується за місцем розгляду

⁷Для порівняння: доля судових зборів в загальному бюджеті на утримання судової системи в Австрії становить 110,9%, тобто загальна сума держмити за судові послуги, яка отримується за рік, перевищує бюджет судової системи на 10,9% — судова система не лише компенсує витрати держбюджету країни на її утримання, але і сприяє його наповненню. Досить значна доля судових зборів у загальному бюджеті судової системи також в Мальті — 92,4%, у Туреччині — 55,5% та приблизно 30% — у Великобританії, Данії, Польщі, Чорногорії, Сербії, Словаччині, Молдові, Боснії і Герцеговині.

справи та зараховується до спеціального фонду Державного бюджету України. Кошти від судового збору спрямовуються на забезпечення здійснення правосуддя, зміцнення матеріально-технічної бази судів, зокрема й створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційної системи, веб-порталу судової влади, комп'ютерних локальних мереж, сучасних систем фіксування судового процесу, придбання та обслуговування комп'ютерної і копіювально-розмножувальної техніки, впровадження електронного цифрового підпису та ін. За прогнозами Державної судової адміністрації України, надходження до спеціального фонду Державного бюджету України, з якого фінансується судова система, можуть зрости приблизно до 2 млрд. грн. По-друге, новий Закон сприятиме розвантаженню судів і спонукатиме громадян звертатися до позасудових способів вирішення спорів. Саме на досягнення такого результату переважно спрямоване підвищення розміру судового збору. Одночасно у відповідних нормах Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України виключено слова «витрат на інформаційно-технічне забезпечення судового процесу», тобто цей збір вже включено до загальної суми судового збору.

Міжнародною спільнотою визнано важливість вжиття заходів для надання юридичної допомоги особам, які потребують особливого правового захисту, або які за матеріальних чи інших підстав не можуть скористатися професійною юридичною допомогою при вирішенні правової суперечки

Отже, з 1 листопада 2011 р. кошти, отримані за судові послуги, будуть спрямовані на зміцнення матеріально-технічної бази судів та забезпечення здійснення правосуддя в цілому. Як вбачається, такий механізм їх використання дасть змогу забезпечити стабільну роботу судів і значно поліпшити умови перебування громадян в їх приміщеннях, крім того, значно розвантажить суди від необґрунтованих позовів.

Вважаємо, що запроваджені новели не перешкоджатимуть вільному доступу до суду, оскільки для незахищених верств населення Законом передбачено пільги або невеликі ставки судового збору, зокрема, враховуючи майновий стан сторони, суд може своєю ухвалою відстрожити або розстрочити сплату судового збору

на певний строк, або навіть зменшити його чи взагалі звільнити сторону від його сплати. Але в цьому контексті вважаємо також вартою уваги практику європейських країн щодо запровадження інституту судового страхування, який окрім послуг професійного адвоката, може передбачати і компенсацію судових витрат.

В Україні значним кроком у вирішенні проблеми доступності безоплатної правової допомоги як виду державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, стало прийняття Закону від 2 червня 2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу»

Витрати на правову допомогу у судах. Як видно із аналітичного звіту Doing Business 2010 р., значну частину витрат на вирішення справи у суді (22,7 %) в Україні становлять витрати на професійну юридичну допомогу. Однак дорожня правова допомога визнається фінансовою перешкодою для доступу до правосуддя, особливо це стосується осіб, які перебувають в економічно скрутному становищі. Міжнародною спільнотою визнано важливість вжиття заходів для надання юридичної допомоги особам, які потребують особливого правового захисту, або які за матеріальних чи інших підстав не можуть скористатися професійною юридичною допомогою при вирішенні правової суперечки⁸.

Більшість європейських країн мають інститути надання безоплатної правової допомоги не лише з розгляду кримінальних, а й інших категорій справ, і не лише у зв'язку із судовим провадженням, а й щодо провадження альтернативної юстиції, хоча діють і механізми обмеження доступу до безоплатної правової допомоги. Разом із тим більшість країн не визнає автоматичного права на отримання безоплатної юридичної допомоги. Так, у Великобританії, Німеччині, Словенії й Польщі воно належить до компетенції суду одночасно з питанням про звільнення від сплати судових витрат. А в законодавстві Болгарії безпосередньо передбачено перелік осіб, які мають право на безоплатну правову допомогу. Це особи: які мають фінансові труднощі; яким призначені аліменти; недієздатні й обмежено дієздатні особи; зниклі безвісти

⁸ Так, Комітет міністрів Ради Європи прийняв Резолюцію (76) 5 про юридичну допомогу в цивільних, торговельних та адміністративних справах; Резолюцію (78) 8 про юридичну допомогу та консультації; Рекомендацію державам-членам № R (93) 1 про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбільш вразливих верств населення; Рекомендацію Res (2005) 12, що містить форму заяви на отримання правової допомоги за кордоном для використання відповідно до Європейської угоди про передачу заяв про надання правової допомоги (CETS № 092) та Додаткового протоколу до неї (CETS № 179).

або відсутні, але відсутність яких офіційно не проголошено⁹. В Греції право на безоплатну правову допомогу надається лише громадянам країни або громадянам країн Євросоюзу (за деякими винятками, пов'язаними з розглядом адміністративних справ). Особливо слід відмітити Францію, Швецію, Сан-Маріно, де правова допомога в кримінальних справах надається не лише обвинуваченому, а й потерпілому. Вітчизняні науковці також пропонували розширити коло осіб (потерпілий, свідок), яким повинно бути надано право на безоплатну правову допомогу хоча б у кримінальних справах¹⁰.

В Україні значним кроком у вирішенні проблеми доступності безоплатної правової допомоги як виду державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя, стало прийняття Закону від 2 червня 2011 р. № 3460-VI «Про безоплатну правову допомогу». У цьому Законі також не передбачено загальнодоступності безоплатної правової допомоги у судах, але з його прийняттям закладено підґрунтя для зменшення фінансових витрат осіб у судовому процесі. Зокрема, у Законі встановлено обмеження щодо доступності безоплатної правової допомоги: 1) за соціальним статусом і рівнем матеріальної забезпеченості (особи, середньомісячний сукупний дохід сім'ї якої нижчий суми прожиткового мінімуму; інваліди, які отримують пенсію або допомогу, що призначається замість пенсії, у розмірі менше двох прожиткових мінімумів для непрацездатних осіб; діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, діти, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї; ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону від 22 жовтня 1993 р. № 3551-XII «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»); особи, які мають особливі заслуги та особливі трудові

заслуги перед Батьківщиною; особи, які належать до числа жертв нацистських переслідувань та ін.); 2) за процесуальним статусом особи (підозрювані у вчиненні злочину особи, які затримані органами дізнання та слідства; особи, до яких як запобіжний захід обрано взяття під варту та ін.); 3) за наявності процесуальних підстав (особи, у справах яких відповідно до положень Кримінально-процесуального кодексу України участь захисника є обов'язковою); 4) за значимістю права, яке захищається, для особи (особи, щодо яких суд розглядає справу про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи; особи, щодо яких суд розглядає справу про надання психіатричної допомоги в примусовому порядку; особи, реабілітовані відповідно до законодавства України, стосовно питань, пов'язаних з реабілітацією тощо).

Таким чином з прийняттям зазначеного Закону в Україні створені нові засади інституту безоплатної правової допомоги. Так, по-перше, гарантується безоплатна правова допомога не лише певним особам у зв'язку з кримінальним, але і з цивільним та адміністративним провадженнями; по-друге, для виконання взятого на себе зобов'язання держава створює спеціальні органи — центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, що фінансуються з держбюджету; по-третє, визначено досить широке коло осіб, які матимуть право на безоплатну правову допомогу; по-четверте, передбачені досить різні форми такої допомоги — захист від обвинувачення; здійснення представництва інтересів осіб, які мають право на безоплатну вторинну правову допомогу в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; складення документів процесуального характеру тощо. Залишається сподіватись, що центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги будуть створені у заплановані терміни (до 1 січня 2013 р.) й Україна отримає ефективний механізм правової допомоги громадянам.

⁹ Див.: Канев К. Доклад по доступу к правосудию: Болгария. / К. Канев, Г. Митрев / В кн. Доступ к правосудию: проблемы бесплатной юридической помощи в странах Центральной и Восточной Европы. — Будапешт, 2003. — С. 217—227.

¹⁰ Див.: Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України. — Х., 2011. — С. 193—196.

Ю.Л. Сенін,
секретар Пленуму
Верховного Суду України,
заслужений юрист України

Summary
The article deals with identification of innovation's position among the grounds for termination of obligations. The author focuses on classification of the grounds for termination of obligations and argues a need to consider the innovation within the subgroup of methods to terminate obligations upon the parties' will and also notes that innovation is characterized by a dual legal nature as it appears to be the ground for simultaneous origination and cancellation of obligatory jural relationships

Підстави припинення зобов'язань та місце новації серед цих підстав

Порядок, підстави та умови припинення зобов'язання мають велике практичне значення для цивільного обігу, оскільки стосуються майнових прав його сторін і в багатьох випадках можуть спричиняти для останніх негативні правові наслідки. Припинення договірних зобов'язань новацією на практиці призводить до виникнення багатьох проблем, пов'язаних з визначенням наявності новації в тій або іншій ситуації та наслідків від її настання. Іноді виникають труднощі з розрізненням припинення зобов'язань новацією від інших підстав припинення зобов'язань, особливо передання відступного. Цим зумовлюється актуальність дослідження правового регулювання новації, зокрема визначення місця новації серед підстав припинення зобов'язань.

Безпосередньо в ЦК встановлений ряд підстав припинення зобов'язань. Більшість із них є традиційними для цивільного законодавства. Однак є й нові, раніше невідомі законодавству, які розширюють можливості сторін самостійно вирішувати питання про припинення зобов'язання

Дослідження актуальне й через те, що праць, присвячених особливостям правового регулювання новації в Україні небагато, їх перелік обмежується поодинокими статтями у періодичних виданнях і вони здебільшого мають несистемний характер. Серед дослідників цього інституту — Є.О. Тупицька, Т.В. Боднар, І.В. Висіцька¹, які, проте, не приділяли достатньої уваги проблемі визначення місця новації серед підстав припинення зобов'язань.

Припиненням зобов'язання називається ліквідація з передбачених законом або договором підстав існування суб'єктивних прав і обов'язків, які становлять його зміст². Тобто поняття «припинення зобов'язання» слід розуміти як ліквідацію юридичного зв'язку

¹ Див.: Тупицька Є.О. Новація боргу у позикове зобов'язання за законодавством України: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2010. — 20 с.; Боднар Т.В. Теоретичні проблеми виконання договірних зобов'язань (цивільно-правовий аспект): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. — К., 2005. — 34 с.; Висіцька І. Новація в цивільному законодавстві України // Справочник економіста: Ежемесячный специализированный журнал. — 2007. — № 5. — С. 55—57.

² Див.: Цивільне право України: Підручник. У 2 кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.Б. Боброва, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. — 2-е вид., доп. і перероб. — К., 2004. — Кн. 2. — С. 721.

між його учасниками, що виражається у завершенні існування їхніх суб'єктивних прав та обов'язків, що становлять зміст конкретного зобов'язального правовідношення³.

Дія зобов'язання вичерпується як тільки права й обов'язки, що входять до його складу, будуть повністю реалізовані. Найчастіше це відбувається в результаті виконання зобов'язання. Разом з тим належне виконання не є єдиною підставою його припинення. Зобов'язання може вважатися припиненим і в деяких випадках, передбачених законами, іншими правовими актами або договором. Обмеження в Цивільному кодексі України (далі — ЦК) передбачено лише щодо припинення зобов'язань на вимогу однієї зі сторін, що допускається лише у випадках, прямо передбачених законом або договором.

Безпосередньо в ЦК встановлений ряд підстав припинення зобов'язань. Більшість із них є традиційними для цивільного законодавства. Однак є й нові, раніше невідомі законодавству, які розширюють можливості сторін самостійно вирішувати питання про припинення зобов'язання⁴.

За своїм змістом припинення зобов'язання означає, що з відповідного моменту боржник перестає бути боржником, а кредитор — кредитором. І будь-які вимоги, які кредитор раніше міг заявити боржникові, виходячи із такого зобов'язання, стають безпідставними. Це має місце тоді, коли мету зобов'язання досягнуто (наприклад, виконана належним чином робота підрядником була передана замовникові за певну винагороду). Це може мати місце також і тоді, коли за деяких обставин переслідувана мета зобов'язання досягнута не була (наприклад, у разі неможливості виконання).

Відповідно до ст. 598 ЦК зобов'язання припиняється частково або у повному обсязі на підставах, встановлених договором або законом. Припинення зобов'язання на вимогу однієї із сторін допускається лише у випадках, встановлених договором або законом.

У ЦК визначено такий перелік підстав припинення зобов'язань: виконання (ст. 599); передання відступного (ст. 600); зарахування зустрічної вимоги (статті 601—603); домовленість сторін (ч. 1 ст. 604); новація (частини 2—4

ст. 604); прощення боргу (ст. 605); поєднання боржника і кредитора в одній особі (ст. 606); неможливість його виконання (ст. 607); смерть фізичної особи (ст. 608); ліквідація юридичної особи (ст. 609).

В юридичній літературі запропонована класифікація підстав припинення зобов'язання, яка ґрунтується на протиставленні виконання–невиконання. Так, усі підстави поділяються на ті, що відбуваються шляхом виконання (тільки виконання належним чином), і ті, що не передбачають виконання, або навіть передбачають невиконання зобов'язання (усі решта)

У ч. 2 ст. 202 Господарського кодексу України (далі — ГК) зазначається, що господарське зобов'язання припиняється також у разі його розірвання або визнання недійсним за рішенням суду.

В юридичній літературі запропонована класифікація підстав припинення зобов'язання, яка ґрунтується на протиставленні виконання–невиконання. Так, усі підстави поділяються на ті, що відбуваються шляхом виконання (тільки виконання належним чином), і ті, що не передбачають виконання, або навіть передбачають невиконання зобов'язання (усі решта)⁵.

Г.Ф. Шершеневич поділяв усі способи припинення зобов'язань на дві групи залежно від того, погашаються вони внаслідок взаємної угоди кредитора і боржника (виконання, заміна виконання, новація і договір) чи внаслідок обставин, що не залежать від угоди (неможливість виконання, зарахування, смерть одного із суб'єктів, поєднання в одній особі активного та пасивного суб'єкта, давність)⁶.

О.С. Іоффе, не зазначаючи критеріїв класифікації, також поділив способи припинення зобов'язання на дві групи:

- 1) припинення зобов'язань внаслідок їх здійснення (виконання, зарахування, новація);
- 2) власне припинення зобов'язань (угода сторін, поєднання, неможливість виконання, смерть громадянина або ліквідація юридичної особи)⁷.

М.І. Брагинский щодо припинення договорів класифікує відповідні підстави (він їх називає «форми»): по-перше, за погодженою волею сторін (йдеться про угоду щодо припинення договору: відступне, новація, прощення боргу); по-друге, з волі однієї зі сторін, незалежно від

³ Див.: Гражданское право: Учебник в 3 т. Т. 1. — 6-е изд., перераб. и доп. / Н.Д. Егоров, И.В. Елисеев и др.; отв. ред. А. П. Сергеев, Ю.К. Толстой. — М., 2005. — С. 744.

⁴ Див.: Брагинский М. И., Витрянский В. В. Комментарий к части первой Гражданского Кодекса Российской Федерации для предпринимателей. — М., 1995. — С. 458.

⁵ Див.: Ефимов А., Гулык А. Прекращение обязательств // Бухгалтерия. — 2004. — № 50 (621). — С. 66.

⁶ Див.: Шершеневич Г. Ф. Курс гражданского права. — Тула, 2001. — С. 289.

⁷ Див.: Иоффе О. С. Обязательственное право. — М., 1975. — С. 185.

згоди контрагента щодо цього; по-третє, внаслідок обставин, які взагалі від волі сторін не залежать (неможливість виконання й смерть громадянина). Збіг в одній особі обох контрагентів, а також ліквідація юридичної особи в принципі можуть бути віднесені до кожної із цих трьох груп залежно від того, які саме обставини викликали настання відповідних обставин⁸.

Через виникнення підстав припинення зобов'язань за волею сторін погашаються зобов'язання з волі його учасників, задовольняючи при цьому майновий інтерес кредитора, й тим самим досягаючи основної мети зобов'язання

У згаданому вище підручнику за загальною редакцією А.П. Сергєєва, Ю.К. Толстого (як і в багатьох інших підручниках) **головним класифікаційним критерієм запропоновано волю учасників зобов'язання щодо припинення зобов'язання**. Так, у книзі зазначається, що одні факти, які припиняють право, виникають за волею учасників зобов'язання та призводять до припинення зобов'язання, наприклад, новація, залік, надання відступного, прощення боргу; інші припиняють зобов'язання незалежно від волі учасників і стадії його виконання, наприклад, смерть фізичної особи, яка бере участь у зобов'язанні особистого характеру, збіг боржника й кредитора в одній особі, ліквідація юридичної особи — учасника зобов'язання; треті роблять об'єктивно неможливим подальше існування зобов'язання, наприклад, через видання акта державного органу, неможливості, що наступила, виконання зобов'язання тощо⁹.

До підстав припинення зобов'язань **незалежно від волі сторін** належать: поєднання боржника і кредитора в одній особі (ст. 606 ЦК); неможливість його виконання (ст. 607 ЦК); смерть фізичної особи (ст. 608 ЦК); ліквідація юридичної особи (ст. 609 ЦК)¹⁰.

Через виникнення підстав припинення зобов'язань **за волею сторін** погашаються зобов'язання з волі його учасників, задовольняючи при цьому майновий інтерес кредитора, й тим самим досягаючи основної мети зобов'язання. Такими підставами є: належне

виконання; відступне (шляхом заміни предмета виконання, тобто вчиненням іншої дії); залік зустрічної вимоги (шляхом зарахування зустрічної однорідної вимоги, коли вимоги кредитора погашаються правом вимоги боржника (як кредитора в іншому зобов'язанні)); новація; прощення боргу¹¹.

Новація як спосіб припинення зобов'язання розміщена у групі **«припинення зобов'язань за волею сторін»**. Розглянемо цю групу більш детально для встановлення співвідношення між новацією та іншими способами припинення зобов'язання за волею сторін і виявлення сутнісних характеристик новації.

Зазначені способи за своєю юридичною природою є правочинами.

Названі вище підстави припинення зобов'язання можна розділити на дві підгрупи.

До першої підгрупи належать такі підстави: **виконання, передання відступного і зарахування**. Ці підстави припинення зобов'язання іноді називають виконанням у широкому розумінні, яке охоплює і власне виконання, проведене належним чином, і виконання внаслідок передання боржником кредиторіві відступного, і виконання зарахуванням зустрічних однорідних вимог.

Попри, здавалося б, істотні відмінності між такими підставами припинення зобов'язання, вони мають одну спільну ознаку, яка дає підстави об'єднати їх в одну підгрупу: в усіх випадках боржник звільняється від виконання зобов'язання як такий, що виконав свій обов'язок (зобов'язання у розумінні комплексу обов'язків боржника).

Найчастіше припинення зобов'язання відбувається при виконанні зобов'язання. Внаслідок цього учасників зобов'язання більше не пов'язують ті права та обов'язки, які раніше з нього випливали

У групі підстав припинення зобов'язань за волею сторін головне місце належить **належному виконанню зобов'язань**¹².

Практичний зміст будь-якого цивільно-правового зобов'язання полягає в тому, що воно повинне бути виконане, тобто продавець за договором купівлі-продажу повинен передати

⁸ Див.: Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга первая: Общие положения. — 2-е изд. — М., 2005. — С. 463.

⁹ Див.: Гражданское право: Учебник в 3 т. Т. 1. Знач.прац. — С. 745.

¹⁰ Див.: Зобов'язальне право України: Підручник / За ред. Є.О.Харитонової, Н.Ю. Голубевої. — К., 2011. — С. 43.

¹¹ Див.: Цивільне та сімейне право України: Підручник / За ред. Є.О. Харитонової, Н.Ю. Голубевої. — К., 2009. — С. 524.

¹² Див.: Цивільне право України: Підручник. У 2-х т. / (В. І. Борисова, Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін.); за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. — К., 2004. — Т. 1. — 2004. — С. 378.

товари покупцеві, а останній — оплатити їх; підрядник — побудувати об'єкт і передати його замовникові, який повинен оплатити всі виконані роботи; особа, яка незаконно отримує чуже майно, — повернути це майно його законному власникові тощо. Саме належне виконання зобов'язання, за загальним правилом, є підставою його припинення¹³.

Виконання зобов'язань розуміють як вчинення кредитором і боржником дій зі здійснення прав та виконання обов'язків, що впливають із зобов'язання. Обумовлені дії (або утримання від здійснення певної дії) становлять предмет зобов'язання. Такого роду дії повинні точно відповідати усім умовам договору або вимогам законодавства, а за їх відсутності — вимогам, що звичайно пред'являються, у тому числі звичаям комерційного обороту, правилам ділової етики тощо

Найчастіше припинення зобов'язання відбувається при виконанні зобов'язання. Внаслідок цього учасників зобов'язання більше не пов'язують ті права та обов'язки, які раніше з нього випливали.

Задоволення за зобов'язаннями є метою, заради якої виникають зобов'язання за договорами або з інших підстав. Звідси випливає, що оскільки ціль так чи інакше досягнута, зобов'язання припиняються. Через це правильно розуміти припинення зобов'язань як зникнення з обороту самого об'єкту (каузи) зобов'язання¹⁴.

Відповідно до ст. 599 ЦК зобов'язання припиняється **виконанням, проведеним належним чином**. Виконання є «ідеальною» підставою для його припинення. Власне кажучи, зобов'язання для того й встановлюються (як договором, так і законом), щоб бути згодом виконаними¹⁵. Слід також зазначити, що припинення зобов'язання спричиняється не будь-яким, а лише належним його виконанням (ст. 526 ЦК).

Виконання зобов'язань розуміють як вчинення кредитором і боржником дій зі здійснення прав та виконання обов'язків, що впливають із зобов'язання. Обумовлені дії (або утримання від здійснення певної дії) становлять предмет зобов'язання. Такого роду дії повинні точно відповідати усім умовам договору або вимогам законодавства, а за їх відсутності — вимогам, що звичайно пред'являються, у

тому числі звичаям комерційного обороту, правилам ділової етики тощо¹⁶.

У судовій практиці нерідко виникають питання щодо припинення зобов'язань у зв'язку з постановленням судом рішення про стягнення боргу за договором. Великого значення правильне вирішення цього питання набуває тоді, коли вирішуються спори щодо відповідальності боржника за порушення грошового зобов'язання.

Так, рішенням Малиновського районного суду м. Одеси від 30 листопада 2009 р. було частково задоволено позов ОСОБИ 3, постановлено стягнути з ОСОБИ 4 на користь позивача за прострочення виконання грошового зобов'язання 18 тис. 649 грн. інфляційних витрат та 3 % річних в сумі 5 тис. 734 грн.

Рішенням Апеляційного суду Одеської області від 4 березня 2010 р. зазначене рішення Малиновського районного суду було скасоване, в задоволенні позову відмовлено.

Верховний Суд України, розглянувши касаційну скаргу ОСОБИ 3, в ухвалі від 2 лютого 2011 р. зазначив таке.

Відмовляючи у задоволенні позову, апеляційний суд виходив із того, що невиконання рішення суду про повернення боргу відбувалося виключно на підставі судових рішень, які були обов'язковими для виконання. Апеляційний суд також зазначив, що судом першої інстанції помилково застосована до спірних правовідносин ст. 625 ЦК, оскільки правовідносини виникли не з приводу порушення грошового зобов'язання, а з примусового виконання судового рішення.

Однак з такими висновками погодитись не можна, оскільки згідно зі ст. 599 ЦК зобов'язання припиняється виконанням, проведеним належним чином.

Відповідно до ст. 625 ЦК боржник не звільняється від відповідальності за неможливість виконання ним грошового зобов'язання. Боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також три проценти річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлений договором або законом.

¹⁶ Див.: Гражданское право России. Обязательственное право : курс лекций / Отв. ред. О. Н. Садилов. — М., 2004. — С. 23.

¹³ Див.: Гражданское право: Учебник. Знач. праж. — С. 458.

¹⁴ Див.: С и н а й с к и й В. И. Русское гражданское право. — Вып. 2. Обязательственное, семейное и наследственное право. — К., 1915. — С. 220.

¹⁵ Див.: Цивільне та сімейне право України у запитаннях та відповідях / За ред. Харитонової С.О., Калітенко О.М. — Х., 2002. — С. 271; Гражданское право: Учебник. В 2-х т. / Под ред. В.В. Залесского. — М., 2004. — Т. 2. Обязательственное право. — 2004. — С. 27.

Задовольняючи позовні вимоги, суд першої інстанції виходив із того, що саме по собі ухвалення рішення суду про задоволення вимог кредитора не припиняє зобов'язань боржника за невиконання договору і не звільняє його від відповідальності за невиконання грошового зобов'язання, а також не позбавляє кредитора права на отримання ним сум, передбачених ч. 2 ст. 625 ЦК. Суд також обґрунтовано не взяв до уваги заперечення відповідачки про зупинення виконання рішення на підставі ухвал судів, оскільки встановив, що ОСОБА 4 сама зверталась із заявами про зупинення виконання рішення у зв'язку з його оскарженням та важким матеріальним становищем.

Виходячи з наведеного, суд касаційної інстанції скасував рішення апеляційного суду і залишив в силі рішення суду першої інстанції¹⁷.

До другої підгрупи підстав припинення зобов'язань належать: новація та прощення боргу, які можна розглядати як своєрідне «квазивиконання», «сурогат» виконання.

Сторони своєю домовленістю можуть припинити зобов'язання. В односторонньому зобов'язанні це означає зняття кредитором обов'язку (боргу) з боржника, а в дво-(багато)сторонньому — зняття обов'язків (боргу) з обох сторін

При цьому боржник задовольняє майновий інтерес кредитора (на відміну від прощення боргу) і не бере на себе нового зобов'язання (як це має місце при новації), а також не несе у випадках передання відступного і зарахування відповідальності, яку він міг би понести, якби зобов'язання не було виконане, або виконане неналежним чином.

Однак цю підгрупу маємо доповнити.

У ст. 604 ЦК містяться такі положення:

«1. Зобов'язання припиняється за домовленістю сторін.

2. Зобов'язання припиняється за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими ж сторонами (новація)».

Тобто «проста» (без новації) домовленість сторін також може бути підставою припинення зобов'язання.

Сторони своєю домовленістю можуть припинити зобов'язання. В односторонньому зобов'язанні це означає зняття кредитором обов'язку (боргу) з боржника, а в

дво-(багато)сторонньому — зняття обов'язків (боргу) з обох сторін.

Домовленість сторін про припинення зобов'язання варто відрізнити від угод про уступку права вимоги, переведення боргу й інших угод про заміну однієї (двох, всіх) сторони в зобов'язанні

Мотиви, що спонукають до здійснення подібних дій, бувають різні: моральні, юридичні, економічні. Зокрема, припинення дво-(багато)стороннього зобов'язання угодою сторін відбувається звичайно тому, що з'ясується його господарська недоцільність для обох контрагентів. Але для дійсності досягнутої сторонами домовленості мотиви значення не мають. Важливо лише, щоб характер зобов'язання допускав таке його припинення¹⁸.

Домовленість може мати місце, коли сторони не приступили до виконання зобов'язання або виконали його частково.

Домовленість сторін про припинення зобов'язання варто відрізнити від угод про уступку права вимоги, переведення боргу й інших угод про заміну однієї (двох, всіх) сторони в зобов'язанні.

Деякі автори ототожнюють припинення зобов'язання за домовленістю сторін та припинення зобов'язання за домовленістю сторін про заміну первісного зобов'язання новим (новацією)¹⁹.

Такий висновок абсолютно не відповідає логіці побудови ст. 604 ЦК, в якій йдеться про різнопорядковість цих підстав, причому новація є лише окремим випадком домовленості, незважаючи на те, що інші варіанти у статті не наводяться. Законодавець у цьому моменті, як не дивно, відходить від своєї звичної непослідовності і в ГК вже зовсім чітко закріплює: «господарське зобов'язання може бути припинено за згодою сторін, зокрема, угодою про заміну одного зобов'язання іншим між тими самими сторонами...» (ч. 1 ст. 204 ГК).

Радянська доктрина, а слідом за нею і деякі сучасні автори, серед підстав припинення зобов'язань угодою сторін виділяють новацію, відступне, прощення боргу²⁰.

¹⁸ Див.: Иоффе О.С. Знач. прая. — С. 193.

¹⁹ Див.: Брагинский М.И., Витрянский В.В. Комментарий к части первой Гражданского Кодекса Российской Федерации для предпринимателей. — М., 1995. — С. 68.

²⁰ Див.: Боднар Т.В. Способы припинения зобов'язання // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. Вип.45: Правознавство. — Чернівці: ЧДУ, 1999. — С. 75; Гражданское право. Ч. 1 / Под ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. — М., 2000. — С. 530; Господарський кодекс України: Коментар / За заг. ред. Н.О. Санихметової. — Х., 2004. — С. 424.

¹⁷ Див.: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/1367468>

Справді, лише з цих трьох підстав зобов'язання припиняється за обов'язкової наявності домовленості сторін. Але вони є такими видами домовленості, які внаслідок своєї значущості набули самостійного значення. Так, при переданні відступного угода взагалі (незважаючи на те, що є необхідною умовою) не вважається визначальною рисою, що відбилося на порядку розташування відповідних норм (до того ж, зобов'язання припиняє не сама домовленість, а сурогат виконання, який не обов'язково збігається з нею в часі). Можемо припустити, що відсутність чіткого та вичерпного переліку випадків припинення зобов'язання за домовленістю сторін пояснюється тим фактом, що при подібній домовленості має діяти принцип договірної свободи.

За умови досягнення згоди не лише з питання про припинення зобов'язання, але й щодо досягнення еквівалентності у відносинах між сторонами, матиме місце новація

Деякі автори вважають, що домовленість сторін про припинення зобов'язання — це, передусім, домовленість про розірвання договору²¹. Треба відзначити, що таке формулювання має вигляд незавершеного.

На нашу думку, слід додати, що коли подібна домовленість не передбачає наділення сторін певними новими зобов'язаннями (тобто припинення зобов'язання є єдиним предметом угоди), такий порядок припинення зобов'язання підпадає під ознаки такої підстави, як прощення боргу.

За умови ж досягнення згоди не лише з питання про припинення зобов'язання, але й щодо досягнення еквівалентності у відносинах між сторонами, матиме місце новація.

У будь-якому разі угода про розірвання договору укладається з дотриманням форми й порядку, встановлених для укладення договорів. Згідно з п. 48 Інструкції про порядок здійснення

нотаріальних дій нотаріусами України (затверджена наказом Міністерства юстиції України від 3 березня 2004 р. № 20/5; зареєстровано в Міністерстві юстиції України 3 березня 2004 р. за № 283/8882; далі — Інструкція) нотаріально посвідчені договори можуть бути розірвані договором сторін, що підлягає нотаріальному посвідченню. Договір про відчуження майна, що підлягає державній реєстрації, а також договір про зміну або розірвання такого договору, якщо договір, що змінюється (розривається), був зареєстрований у відповідному органі, повинні бути подані для державної реєстрації за місцем обліку цього майна, про що нотаріус зазначає у посвідчувальному надписі та роз'яснює сторонам (п. 49 Інструкції).

Ця Інструкція деталізує ст. 654 ЦК: зміна або розірвання договору вчиняється в такій самій формі, що й договір, який змінюється або розривається, якщо інше не встановлено договором або законом чи не впливає із звичаїв ділового обороту²².

Слід враховувати, що новація характеризується подвійною правовою природою, адже вона є одночасно підставою для виникнення зобов'язальних правовідносин та підставою їх припинення

Таким чином, другу підгрупу способів припинення зобов'язань за волею сторін становлять: новація, прощення боргу та домовленість сторін, що не підпадає під інші способи припинення зобов'язань за волею сторін.

При цьому слід враховувати, що новація характеризується подвійною правовою природою, адже вона є одночасно підставою для виникнення зобов'язальних правовідносин та підставою їх припинення. Новація породжує нові зобов'язальні правовідносини, отже, виступає правостворюючим юридичним фактом та одночасно правоприпиняючим щодо первісного зобов'язання.

²¹ Див.: Притыка Д.Н., Карабань В.Я., Ротань В.Г. Договорное право: общая часть. Комментарий к гражданскому законодательству Украины. — Киев-Севастополь, 2002. — С. 736.

²² Див.: Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубевої. — Вид. п'яте, перероблене та доповнене. — Х., 2009. — С. 205.

А.М. Горайнов,
суддя Київського апеляційного
адміністративного суду,
здобувач кафедри
цивільного права № 1
Національного університету
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

S u m m a r y
The article deals with the problem of liability in civil law. On the basis of general provisions and comparative analysis of sectoral concepts the author defines correlation between “coercion” and “civil liability”

Примус і цивільно-правова відповідальність

Правові категорії «примус» і «відповідальність» не залишаються поза увагою науковців. У різні часи було проведено ґрунтовні дослідження як загальних проблем юридичної відповідальності, так і її галузевих різновидів. Певні аспекти відповідальності відображено у працях таких вчених, як С.С. Алексеев, Б.С. Антимонов, О.С. Іоффе, М.С. Малейн, Г.К. Матвеев, В.О. Тархов та ін. Серед вітчизняних правників питання відповідальності в цивільному праві вивчали, зокрема, Л.М. Баранова, В.І. Борисова, В.М. Коссак, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць, В.Д. Примак, І.В. Спасибо-Фатеева. На нашу думку, цивільно-правова відповідальність ще довго буде об’єктом досліджень, оскільки порівняно з іншими видами відповідальності (кримінальною, адміністративною, дисциплінарною тощо) вона має найвиразніші специфічні ознаки. Наявність різних характеристик відповідальності в цивільному праві зумовлює труднощі в застосуванні загальноприйнятих теоретичних концепцій і висновків. Одним із складних питань є співвідношення правових категорій «примус» і «цивільно-правова відповідальність».

Залежно від функціонального призначення цивільні правовідносини поділяють на регулятивні та охоронні. З огляду на те, що регулятивна функція в цивільному праві вважається однією з основних, більшість цивільно-правових норм упорядковують саме регулятивні відносини. Охоронні правовідносини встановлюються у разі вчинення особою цивільного правопорушення і спрямовані на усунення його негативних наслідків для учасників цивільних правовідносин

Мета цієї статті — на основі вивчення загальнотеоретичних положень та порівняльного аналізу галузевих концепцій визначити співвідношення між зазначеними категоріями.

Залежно від функціонального призначення цивільні правовідносини поділяють на регулятивні та охоронні. Регулятивні правовідносини виникають переважно із правомірних дій суб’єктів та існують при нормальному, позитивному розвитку взаємодії між ними. З огляду на те, що регулятивна функція в цивільному праві вважається однією з основних, більшість цивільно-правових норм упорядковують саме регулятивні відносини. Охоронні правовідносини, навпаки, встановлюються у разі вчинення особою цивільного правопорушення і спрямовані на усунення його негативних наслідків для учасників цивільних правовідносин. Регулятивні та охоронні правовідносини пов’язані між собою, що виявляється в їх взаємотрансформації за певних обставин. Як зазначають Б.Л. Хаскельберг та В.В. Ровний, з моменту порушення регулятивного

зобов'язального правовідношення у кредитора виникає суб'єктивне право на захист і обов'язок боржника, які становлять зміст охоронного правовідношення, в межах якого реалізуються міри відповідальності¹. Основне призначення охоронних правовідносин — охорона прав суб'єкта, відновлення його суб'єктивного права, відшкодування завданих йому збитків, тобто повернення до нормального стану регулятивних правовідносин. Усталеною є позиція, що, по-перше, цивільно-правова відповідальність — також категорія, яка існує тільки в охоронних правовідносинах, і, по-друге, будь-які види державного примусу реалізуються в межах охоронних правовідносин. Вважаємо, що можна погодитися лише з першою частиною цієї думки.

Цивільно-правова відповідальність — це самостійний вид юридичної відповідальності, для якого характерні всі загальні особливості юридичної відповідальності

У теорії права юридична відповідальність визначається як передбачені нормами права і здійснювані в правових відносинах у процесуальному порядку уповноваженими державою суб'єктами засоби державного примусу до особи, яка вчинила правопорушення, що тягне для неї обов'язок зазнавати несприятливих наслідків особистого, майнового або організаційного характеру, вид і міра яких передбачені санкціями правових норм². Юридичну відповідальність розглядають також як вид і міру державно-владного (примусового) зазнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення³. Відповідальність — це застосування та реалізація санкції у випадку правопорушення⁴. Як бачимо, є різні визначення поняття «юридична відповідальність», однак усі вони відображають таку обов'язкову ознаку відповідальності, як примус, зокрема державний.

Цивільно-правова відповідальність — це самостійний вид юридичної відповідальності, для якого характерні всі загальні особливості юридичної відповідальності. У зв'язку з тим, що в цивільному законодавстві немає визначення відповідальності за порушення суб'єктивних цивільних прав, це питання також дискусійне. Цивільно-правову

відповідальність розуміють як забезпечене державним примусом або його можливістю покладення майнових позбавлень на особу, яка допустила правопорушення⁵. Цей вид відповідальності вважають також однією із форм державного примусу, що полягає у стягненні судом із правопорушника на користь потерпілого майнових санкцій, які перекладають на правопорушника не вигідні майнові наслідки його поведінки та спрямовані на відновлення порушеної майнової сфери потерпілого⁶. Цивільно-правову відповідальність розглядають і як застосування до правопорушника у випадку здійснення ним протиправних дій або бездіяльності передбачених договором чи законом заходів державного примусу у виді додаткових цивільно-правових обов'язків майнового характеру⁷. Не

з усіма цими визначеннями можна погодитися. Зокрема, спірним є те, що цивільно-правова відповідальність застосовується тільки в судовому порядку. Однак, як і у випадку з юридичною відповідальністю, всі науковці наголошують, що відповідальність у цивільному праві — реакція на правопорушення, і вона має примусовий характер.

Як юридичну відповідальність вважають різновидом соціальної відповідальності, так і державний примус виокремлюють у самостійний вид соціального примусу

Безперечно, заходи цивільно-правової відповідальності реалізуються лише в межах правоохоронних відносин. Підставою для застосування відповідальності є правопорушення, яке водночас призводить до виникнення охоронних правовідносин. Зауважимо, що йдеться про ретроспективну відповідальність, яка передбачає покарання або компенсацію за правопорушення, а не позитивну, що полягає в заохоченні до належної поведінки суб'єктів. Регулятивну функцію права пропонували розглядати як таку, що охоплює всі інші, зокрема й охоронну⁸, однак цю пропозицію підтримали не всі науковці. Таким чином, цивільно-правова відповідальність не проявляється в регулятивних правовідносинах.

Як юридичну відповідальність вважають різновидом соціальної відповідальності, так і державний примус виокремлюють у самостійний

¹ Див.: Хаскельберг Б.Л., Ровный В.В. Индивидуальное и родовое в гражданском праве. 2-е изд., перераб. и доп. — М., 2004. — С. 162.

² Див.: Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.; За ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. — Х., 2009. — С. 375.

³ Див.: Скакун О.Ф. Теорія держави і права: підруч./ пер. з рос. — Х., 2006. — С. 642.

⁴ Див.: Лейст О.Э. Санкции в советском праве. — М., 1962. — С. 85.

⁵ Див.: Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений. 2-е изд., доп. — М., 2006. — С. 161.

⁶ Див.: Гражданское право: В 4 т. Том 1. Общая часть: Учебник / Отв. ред. Е.А. Суханов. — 3-е изд., перераб. и доп. — М., 2004. — С. 590.

⁷ Див.: Цивільне право України: Підручник У 2 т. / За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасиво-Фатеевої, В.Л. Яроцького. — К., 2004. — Т. 1. — С. 271.

⁸ Див., напр.: Фатхуллін Ф.Н. Проблемы теории государства и права. Курс лекций. — Казань, 1987. — С. 206.

вид соціального примусу. Існують різні визначення цього поняття. Так, державний примус — метод державно-владного обмеження свободи вибору суб'єкта права, реалізований за допомогою заходів силового тиску на його свідомість і поведінку з боку уповноважених органів і посадових осіб, заснованого на праві та здійснюваного в межах права⁹.

Підставою для застосування заходів правового примусу в цивільних відносинах може бути не тільки неправомірна винна поведінка їх учасників, а й інші встановлені договором або законом обставини

Правовий примус розглядають як одну із стадій механізму правозастосування¹⁰, а також як допоміжний державно-владний спосіб стримування негативних вольових спрямувань певних суб'єктів для забезпечення їх підкорення нормам права¹¹.

На жаль, дослідники не завжди розмежовують форми (види) примусу, зокрема державно-правовий і правовий примус. Це різні поняття, які не можна ототожнювати. Державний примус є видом правового, а правовий, на відміну від державного, може здійснюватися не тільки державно-владними органами, а й іншими суб'єктами, до яких належать і учасники цивільних правовідносин. Так, примусовий вплив на поведінку та волю правопорушника можливий при самозахисті (ст. 19 Цивільного кодексу України; далі — ЦК). У такому разі примусові заходи, що спрямовані на захист особою свого цивільного права та права інших осіб від порушень і протиправних посягань, застосовуються не державою (уповноваженими нею органами і посадовими особами), а будь-яким суб'єктом. До того ж підставою для застосування заходів правового примусу в цивільних відносинах може бути не тільки неправомірна винна поведінка їх учасників, а й інші встановлені договором або законом обставини.

Одна з особливостей цивільного права — це те, що у випадках, встановлених законом, можливим є покладення відповідальності на особу навіть за відсутності її вини в порушенні суб'єктивних прав інших осіб та невиконанні покладеного на неї обов'язку. Водночас це означає, що примусовий вплив здійснюється на особу незалежно від наявності її вини. Відповідно до ст. 353 ЦК у разі стихійного лиха, аварії, епідемії,

епізоотії та за інших надзвичайних обставин, з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом. В цьому разі примусове відплатне вилучення майна у власника не пов'язується з його поведінкою. Підстава для застосування примусових заходів — наявність надзвичайних обставин на певній території та суспільна необхідність в акумулюванні певного виду майна для запобігання негативним наслідкам чи для їх усунення. Відносини, що встановлюються між власником та органом, уповноваженим здійснювати реквізицію майна, не є правоохоронними. Таким чином, правовий примус може існувати не тільки в межах охоронних правовідносин.

Цивільно-правова відповідальність — самостійний галузевий різновид юридичної відповідальності. Крім загальних ознак юридичної відповідальності, вона має специфічні, властиві лише їй. Це стосується й примусу. Застосування примусу для реалізації правових приписів не є особливістю однієї з галузей права. Воно притаманне їм усім¹². Однак помилковим було б вважати, що примусові засоби, які застосовуються в різних галузях права, не мають особливостей у механізмі їх застосування, у призначенні та цільовій спрямованості. Не враховувати зазначених особливостей не можна, оскільки застосування примусу, який не відповідає відносинам, що регулюються, неефективне і навіть може спричинити цим відносинам певну шкоду¹³.

Критерієм класифікації примусових засобів зазвичай є мета їх застосування. Залежно від спрямованості впливу та результату застосування в теорії держави і права виокремлюють примусові засоби відповідальності, захисту суб'єктивних прав (або правовідновлювальні), превентивні та засоби припинення. Аналіз досліджень із питань застосування засобів примусу в різних галузях права свідчить про те, що така класифікація — базова. З урахуванням специфіки відносин, що регулюються нормами певної галузі права, та особливостей їх регулювання ці засоби уточнюються, доповнюються та набувають конкретного змісту. Так, в адміністративному праві виокремлюють заходи відповідальності, припинення, упереджувальні заходи й такі, що пов'язані з надзвичайними ситуаціями¹⁴, а також правовідновлювальні та заходи процесуального забезпечення¹⁵. У кримінальному

¹² Див.: Яковлев В. Ф. Знач. праця. — С. 145.

¹³ Див.: Там само.

¹⁴ Див.: Коломоєць Т. Адміністративний примус у публічному праві як новітній інститут системи права України // Право України. — 2005. — № 10. — С. 5.

¹⁵ Див.: Каплунов А. И. О классификации мер государственного принуждения // Государство и право. — 2006. — № 3. — С. 8.

процесі серед заходів примусу розрізняють заходи відповідальності, захисту правопорядку та відновлення законності¹⁶, відповідальності, припинення та захисту¹⁷. До цивільно-процесуальних заходів примусу зараховують заходи відповідальності, захисту та превентивні¹⁸.

У цивільному праві зазвичай виокремлюють міри захисту суб'єктивних цивільних прав та цивільно-правової відповідальності. Як зазначає В.Ф. Яковлев, якщо кримінальне право пов'язує примус головним чином з одним із різновидів санкцій — мірами відповідальності, то цивільне право використовує його для забезпечення й інших санкцій, зокрема мір захисту суб'єктивних прав¹⁹. Однак до цієї класифікації потрібно ставитися критично, оскільки в ній не додержано критерію розмежування цих мір. Цивільно-правова відповідальність є складовою захисту цивільних прав. Отже, міри відповідальності охоплюються категорією «міри захисту». Тому доцільно зазначити, що серед засобів захисту суб'єктивних цивільних прав виокремлюють засоби відповідальності та засоби захисту, що не належать до цивільно-правової відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність завжди забезпечується державним (правовим) примусом, навіть у тих випадках, коли правопорушник добровільно виконує покладені на нього додаткові обтяження

Крім того, до примусових заходів, що застосовуються в цивільному праві, можна також зарахувати превентивні (вимога власника про заборону вчинення дій, які можуть порушити його право, або про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню — ч. 2 ст. 386 ЦК). У цивільному праві заходи примусу встановлюються законом або домовленістю (договором) учасників відносин. Отже, категорії «примус» і «відповідальність» у цивільному праві за змістом не збігаються.

Дискусійним є питання щодо наявності примусу у випадках добровільного відшкодування шкоди чи сплати неустойки правопорушником. Вважається, що ні примусова, ні добровільна реалізація покладених на відповідальну особу мір відповідальності не заперечує наявності правового примусу. Інакше кажучи, добровільність

не виключає примусовості. На перший погляд ця теза суперечлива, оскільки в ній поєднані дві категорії-антиподи. У цивільному праві є багато класифікацій, які ґрунтуються саме на протиставленні цих понять (наприклад, добровільний і примусовий порядок припинення юридичної особи, зміни черговості одержання права на спадкування тощо). Однак міри цивільно-правової відповідальності — один із видів примусових засобів. Таким чином, цивільно-правова відповідальність завжди забезпечується державним (правовим) примусом, навіть у тих випадках, коли правопорушник добровільно виконує покладені на нього додаткові обтяження.

У свою чергу, основною сферою примусового впливу на поведінку учасників цивільних відносин, безперечно, є інститут цивільно-правової відповідальності. Головна функція відповідальності в цивільному праві — відновлення порушеного суб'єктивного права або компенсація завданої правопорушенням шкоди. У цивільному праві немає монополії держави, уповноважених нею органів на встановлення мір відповідальності. У процесі саморегулювання цивільних відносин, реалізуючи принцип свободи договору, особи можуть визначити види, умови та порядок застосування мір відповідальності. Оскільки в цивільному праві визначені випадки «відповідальності без вини», примус не завжди є реакцією на порушення у повному складі.

Як зазначено вище, у цивільному праві регулятивні відносини превалюють над охоронними. Більшість цивільно-правових норм спрямована на регулювання правових зв'язків між суб'єктами, що встановлюються в межах їх нормального, позитивного розвитку. Цим цивільне право відрізняється, зокрема, від кримінального, норми якого здебільшого регулюють відносини, які виникли в результаті вчинення злочину (правопорушення). Саме тому категорії «примус» і «відповідальність» вважаються не головними, а допоміжними, а їх основне призначення — забезпечити реалізацію суб'єктивних цивільних прав і належне виконання цивільних обов'язків учасниками цивільних відносин.

Таким чином, правові категорії «примус» і «цивільно-правова відповідальність» не тотожні, але взаємопов'язані. Примус може існувати й без цивільно-правової відповідальності (наприклад, міри захисту суб'єктивних цивільних прав), але для мір цивільної відповідальності завжди характерна наявність примусу.

¹⁶ Див.: Рожнова В. Співвідношення примусу, відповідальності та санкцій у сфері кримінального судочинства // Право України. — 2000. — № 11. — С. 108.

¹⁷ Див.: Адрианова Ю.С. О принуждении и ответственности в уголовном процессе // Проблемы права на защиту и юридической ответственности: Тезисы сообщений на межвузовской конференции молодых ученых-юристов. — Воронеж, 1987. — С. 67.

¹⁸ Див.: Цихоцкий А.В. Меры принуждения в гражданском процессуальном праве // Проблемы права на защиту и юридической ответственности: Тезисы сообщений на межвузовской конференции молодых ученых-юристов. — Воронеж, 1987. — С. 45.

¹⁹ Див.: Яковлев В.Ф. Знач. праця. — С. 155.

Кримінальна відповідальність за організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів: проблемні питання теорії та практики

А.А. Вознюк,
старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем розкриття та розслідування злочинів навчально-наукового інституту підготовки слідчих і криміналістів Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

S u m m a r y

The author thoroughly studies problem issues of the liability for commitment of the crime prescribed by Article 317 of the Criminal Code of Ukraine. He focuses on the lack of clear definition of the crime scene, on reasonableness to include commitment of crime by a group of persons upon prior conspiracy into qualifying sign and on the problem of defining target of the crime etc

Організація або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів — це злочин, передбачений ст. 317 Кримінального кодексу України (далі — КК). Він належить до суспільно небезпечних діянь, які посягають на здоров'я населення та систему заходів, розроблених для недопущення виникнення і поширення серед населення захворювань на наркоманію, а саме — злочинів, що посягають на встановлений порядок, спрямований на перекриття шляхів поширення наркоманії¹. Серед злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, зареєстрованих у 2010 р., вони становлять 3,7 % (2150 із 56 878). Незважаючи на це, злочини, передбачені ст. 317 КК, становлять небезпеку для суспільства: створюють загрозу здоров'ю населення внаслідок поширення незаконного вживання та обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів; сприяють вчиненню інших злочинів, формуванню злочинних об'єднань, поширенню наркоманії, розпусти; негативно впливають на запобігання злочинам тощо.

Враховуючи зазначене, зауважимо, що удосконалення протидії організації або утриманню місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів насамперед кримінально-правовими засобами — пріоритетний напрям діяльності правоохоронних органів.

Кримінальну відповідальність за вказані злочини досліджували Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.В. Дорош, Н.А. Запорощенко, М.Й. Коржанський, О.М. Лемешко, А.А. Музика, О.І. Перепелиця, І.Г. Поплавський, Є.В. Фесенко, М.С. Хруппа та ін. Проте деякі аспекти залишаються проблемними.

Метою статті є вивчення питань, які стосуються кримінальної відповідальності за організацію або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Зазначимо, що, по-перше, назва ст. 317 КК не повністю відповідає її змісту. Вона дає підстави стверджувати, що злочин, передбачений ст. 317

¹ Див.: Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. — 3-тє вид., переробл. та доповн. — К., 2009. — С. 466—467.

КК, може бути вчинений лише у формі організації та утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів. Проте аналіз диспозиції статті вказує на протилежне: злочин може бути вчинений також у формі надання приміщень для використання з цією метою.

Вважаємо, що можливі й інші варіанти назви ст. 317 КК, наприклад: «Організація місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів». Адже поняття «організувати» означає: створювати, засновувати що-небудь, залучаючи до цього інших, спираючись на них; здійснювати певні заходи громадського значення, розробляючи їх підготовку і проведення; забезпечувати, влаштовувати що-небудь, вишукувати для цього необхідні можливості; роздобувати, доставати або готувати що-небудь для когось; згуртовувати, об'єднувати кого-небудь із певною метою; зосереджувати, мобілізувати, спрямовувати когось на що-небудь; чітко налагоджувати, належно впорядковувати що-небудь².

Предмет злочину — це факультативна ознака об'єкта злочину, що виявляється у матеріальних цінностях (котрі людина здатна сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та (або) шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння; будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину

Отже, воно може охоплювати всі форми об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 317 КК. Проте в назві статті сполучення слів «організація місць» слід замінити на «створення місць».

По-друге, на сьогодні залишається дискусійним питання про те, що саме є предметом цього злочину? Деякі вчені предметом незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів називають місця для незаконного їх вживання, виробництва чи виготовлення³, а інші — самі наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги⁴.

Таким чином, необхідно з'ясувати, що є предметом злочину в цьому випадку. Предмет злочину — це факультативна ознака об'єкта злочину, що виявляється у матеріальних цінностях (котрі людина здатна сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та (або) шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння⁵; будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину⁶.

Матеріальними цінностями можуть бути і місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, і наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги. Людина здатна сприймати їх органами чуття або фіксувати спеціальними технічними засобами. Злочинне діяння вчиняється з приводу та шляхом безпосереднього впливу як на наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, так і на місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Вплив особи на ці засоби може полягати у їх вживанні, виробництві чи виготовленні, а вплив на зазначені місця — в їх організації, утриманні та наданні приміщень. Проте на місця впливає особа, яка вчиняє злочин, передбачений ст. 317 КК, а на наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги — особи, які вчиняють інші злочини, пов'язані з їх обігом.

Якщо предметом цього злочину є місце, то що ж тоді вважати місцем вчинення цього злочину?

Місце вчинення злочину — це певна територія або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки⁷; певна територія, на якій вчиняється злочин⁸. Такою територією або місцем є конкретні місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, а у випадку надання приміщення — самі приміщення. Фактично у злочині,

² Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В.Т. Бусла. — К., 2009. — 1736 с.

³ Див.: Організований наркобізнес (поняття, форми, підстави кримінальної відповідальності) / За заг. ред. Ю.В. Бауліна, Л.В. Дорощ. — Х., 2005. — С. 109; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — 5-те вид., переробл. та доповн. — К., 2008. — С. 839.

⁴ Див.: Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: Навчальний посібник / За заг. ред. В.В. Коваленка. — К., 2011. — С. 622; Кримінальне право. Особлива частина: Підручник / За ред. В.І. Шакуна. — К., 1999. — С. 740; Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — 3-є вид., переробл. та доповн. — Х., 2006. — С. 874.

⁵ Див.: Лащук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 2005. — С. 4.

⁶ Див.: Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — 4-те вид., переробл. і доповн. — Х., 2010. — С. 100.

⁷ Див.: Кримінальне право України: Загальна частина. Підручник / За ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — 4-те вид., переробл. і доповн. — Х., 2010. — С. 135.

⁸ Див.: Кримінальне право України. Загальна частина. Підручник / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. — 5-те вид., переробл. та доповн. — К., 2009. — С. 122.

передбаченому ст. 317 КК, предмет і місце вчинення злочину збігаються, однак якщо предмет вчинення злочину є обов'язковою його ознакою, то місце — факультативною.

Однією з форм об'єктивної сторони злочину є надання лише приміщення для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, через що залишаються поза увагою інші місця, які можуть надаватися з цією метою. Такі обставини виключають можливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які надають або ж здійснюють спеціальне пристосування транспортних засобів, подвір'їв, інших місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів

По-третє, існують проблеми і при визначенні поняття таких місць. У постанові Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 4 «Про судову практику в справах про злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів» (далі — постанова Пленуму) під місцями для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів розуміються будь-які жилі або нежилі приміщення (будинки, квартира, казино, більярдна, лазня, гараж, склад, горище, підвал, землянка тощо) за умови, що вони визначені для використання із зазначеною метою. Виходячи з цього, місцем для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів переважно вважають лише приміщення. Таку позицію підтримує більшість дослідників цієї теми (Ю.В. Баулін, М.Й. Коржанський, А.А. Музика, І.Г. Поплавський, Є.В. Фесенко та ін.)⁹. Крім того, однією з форм об'єктивної сторони злочину є надання лише приміщення для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, через що залишаються поза увагою інші місця, які можуть надаватися з цією метою. Такі обставини виключають можливість притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які надають або ж здійснюють спеціальне пристосування транспортних засобів, подвір'їв, інших місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

На противагу цій позиції слід зазначити, що місце — це простір земної поверхні, зайнятий або

який може бути зайнятий будь-ким або будь-чим; простір, пункт де що-небудь розміщено, відбувається тощо; певний пункт, площа, призначена для кого- або чого-небудь; певна площа, спе-

ціально облаштована для розміщення на ній; певна місцевість; окрема ділянка, частина чого-небудь¹⁰. Приміщення — це будівля, квартира чи окрема кімната, в якій поміщається хто-чи що-небудь, яка використовується для чогось¹¹. Поняття «приміщення» за

змістом вужче від поняття «місце». Крім того, законодавець у ст. 317 КК передбачив кримінальну відповідальність за організацію та утримання місця, а не приміщень для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

Ґрунтовнішим є зроблене Н.А. Запорощенко визначення місця як простору, пункту, який систематично або періодично відвідують споживачі, має своїх організаторів або утримувачів і призначений для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів¹². Таке місце може бути створене як на землі, воді (на кораблі) так і в повітрі (у літаку).

По-четверте, дискусійним залишається тлумачення змісту форм об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 317 КК, постановою Пленуму та вченими. Як наслідок, такі суспільно небезпечні дії кваліфікують переважно як надання приміщень для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Поза увагою правоохоронних органів залишається організація та утримання таких місць.

Пленум Верховного Суду вважає, що організація такого місця полягає у вчиненні однією чи декількома особами дій, які призвели до його створення або були на це спрямовані (пошук приміщення, підготовка засобів для вживання, виробництва та виготовлення наркотичних засобів чи психотропних речовин, залучення клієнтів і співучасників, розроблення конспіративних заходів тощо). Злочин вважається закінченим з моменту створення такого місця незалежно від того, почало воно функціонувати чи ні.

⁹ Див.: Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. — 3-тє вид., переробл. та доповн. — Х., 2006. — С. 874—875; Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. — 5-тє вид., перероб. та доповн. — К., 2008. — С. 871; Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів. — 3-тє вид. доповн. та переробл. — К., 2007. — С. 466; Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. — 3-тє вид., переробл. та доповн. — К., 2009. — С. 493; Кримінальне право України: Особлива частина. Підручник / За заг. ред. Є.Л. Стрельцова. — Х., 2009. — С. 292.

¹⁰ Див.: Великий тлумачний словник сучасної української мови / За ред. В.Т. Бусла. — К., 2009. — 1736 с.

¹¹ Там само.

¹² Запорощенко Н. А. Поняття та ознаки місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів // Адвокат. — 2009. — № 12. — С. 32—35; 34—35.

Утримання зазначеного місця — це сукупність дій для підтримки його функціонування (матеріальне забезпечення, охорона, залучення й обслуговування клієнтів, здійснення конспіративних заходів тощо). Особа, яка утримує таке місце, може як володіти ним, так і розпоряджатися на інших підставах.

Згідно з постановою Пленуму надання приміщення для вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів потрібно розуміти як забезпечення можливості одній чи декільком особам використати його в такий спосіб хоча б один раз.

Якщо особа крім надання приміщення або будь-якого іншого місця вчиняє додаткові дії (надає пристрої для вживання, виробництва та виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів; залучає клієнтів і співучасників; розробляє конспіративні заходи; забезпечує клієнтів наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами), то їх слід кваліфікувати як організацію місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Також забезпечення клієнтів наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами необхідно кваліфікувати за сукупністю з відповідними статтями КК

Подібне тлумачення форм об'єктивної сторони відображене у працях учених-криміналістів.

На нашу думку, зміст об'єктивної сторони цього злочину необхідно тлумачити дещо інакше. Крім того, необхідно диференціювати кримінальну відповідальність за вчинення дій, передбачених ст. 317 КК, враховуючи насамперед ступінь суспільної небезпеки злочину.

Аналізовані форми об'єктивної сторони слід розташовувати за ступенем суспільної небезпеки — від найменш небезпечних діянь до найбільш небезпечних.

Найменш суспільно небезпечною дією, на наш погляд, є надання приміщення для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Доцільно погодитись із позицією постанови Пленуму, що такі дії полягають у забезпеченні можливості одній чи декільком особам використати його в такий спосіб хоча б один раз. Надання приміщення потрібно тлумачити лише як його надання без вчинення будь-яких інших дій. Крім того, доцільно криміналізувати надання не лише приміщень, а й будь-яких інших місць.

Якщо особа крім надання приміщення або будь-якого іншого місця вчиняє додаткові дії (надає пристрої для вживання, виробництва та виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів; залучає клієнтів і співучасників;

розробляє конспіративні заходи; забезпечує клієнтів наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами), то їх слід кваліфікувати як організацію місця для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Також забезпечення клієнтів наркотичними засобами, психотропними речовинами, їх аналогами необхідно кваліфікувати за сукупністю з відповідними статтями КК.

На нашу думку, утримання зазначених місць — неодноразове надання приміщень чи інших місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. При цьому не обов'язково такі приміщення чи місця мають бути власністю особи, яка їх надає. Це може бути приміщення, в якому особа тимчасово проживає, яке вона охороняє, або ж занедбане місце, яке є власністю інших юридичних чи фізичних осіб.

Утримання можливе лише після створення. Крім того, організацію слід розуміти як створення місця, в якому відбувся один факт виробництва, виготовлення чи вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Другий та наступні факти свідчать не про створення, а про утримання цих місць.

Враховуючи зазначене, потрібно диференціювати відповідальність за організацію та утримання, оскільки останнє свідчить про злочинну діяльність (промисел, систематичність), для якої характерний вищий ступінь суспільної небезпеки (передбачити їх у різних частинах статті та встановити різну міру відповідальності).

Аналізуючи питання щодо тлумачення змісту форм об'єктивної сторони злочину, слід наголосити і на двозначності тлумачення змісту мети, з якою надаються приміщення: для організації та утримання іншими особами місць незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів; безпосередньо для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів.

По-п'яте, серед кваліфікуючих ознак цього злочину передбачено вчинення його групою осіб, тобто декількома виконавцями без попередньої змови між собою. Така позиція законодавця

неприпустима, оскільки двом і більше виконавцям практично неможливо організувати місце для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи надати приміщення з цією метою без попередньої змови між собою. Таким чином, на нашу думку, необхідно виключити цю кваліфікуючу ознаку злочину зі ст. 317 КК та розглянути доцільність доповнення статті іншими ознаками — *вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою та організованою групою*.

О.В. Таран,
*кандидат юридичних наук,
докторант кафедри криміналістики
Національної академії внутрішніх справ*

S u m m a r y

The point of the article is that cooperation with Industrial Accident Commission facilitates fact-finding of violation of the statutory requirements for labour protection particularly when technical investigation is conducted at the same time with investigation of the criminal case

Отже, у ст. 317 КК та постанові Пленуму є проблемні питання кримінальної відповідальності за передбачені у цій статті КК злочини, деякі з яких перешкоджають протидії наркоманії.

Насамперед потрібно чітко визначити зміст діянь, що утворюють об'єктивну сторону цього злочину, а також диференціювати кримінальну відповідальність за його вчинення.

Частково способи вирішення розглянутих питань окреслено у статті, однак більш глибоке, ґрунтовне та ефективне їх вирішення потребує подальших досліджень.

Взаємодія органів розслідування з комісією з розслідування нещасного випадку на виробництві

Аналіз матеріалів кримінальних справ і судових рішень, опитування працівників-практиків свідчать, що майже кожне розслідування кримінальної справи про порушення вимог законодавства про охорону праці супроводжується контактами і взаємодією органів розслідування з комісією з розслідування нещасного випадку на виробництві (далі — комісія).

Правильна організація такої взаємодії позитивно впливає на встановлення важливих обставин справи, що, у свою чергу, сприяє підвищенню якості розслідування в цілому.

Справді, у багатьох випадках слідчому вкрай важко самостійно встановити реальні причини травматичної події у зв'язку з тим, що він не володіє необхідними технічними знаннями. Тому взаємодія з комісією допомагає правильно визначити та зрозуміти обставини нещасного випадку.

На важливість налагодження тісної співпраці та взаємодії слідчого з органом, який проводить відомче (технічне) розслідування нещасного випадку, вказують майже всі автори, роботи яких присвячені питанням розслідування злочинів у галузі охорони праці та безпеки виробництва¹. Але більша частина цих досліджень проводилась за часів СРСР та базувалася на положеннях його законодавства, а пострадянські — на законодавстві Російської Федерації, а отже, використання існуючих рекомендацій при

¹ Див., напр.: Расследование преступных нарушений правил безопасности в строительстве / И.А. Кучерков, В.Н. Махов. — М., 2005. — 152 с.; Потапова Н.Л. Особенности расследования преступных нарушений правил охраны труда на предприятиях: Дис. ... канд. юрид. наук. — Саратов, 2007. — 228 с.; Яблоков Н.П. Участие технического инспектора в расследовании уголовных дел о преступных нарушениях правил охраны труда // Вопросы криминалистики. — М., 1964. — № 12. — С. 121—129; Лапин Е.С. О путях взаимодействия следователя с государственным инспектором по охране труда при расследовании преступных нарушений правил охраны труда // Следователь. — 1999. — № 7. — С. 41—43.

розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці в Україні, є проблематичним.

Метою написання цієї статті є розгляд питань взаємодії органів розслідування з комісією при встановленні обставин порушення вимог законодавства про охорону праці з урахуванням чинного законодавства України. Дослідження ґрунтується на реальних потребах слідчої та судової практики.

Спеціальному розслідуванню підлягають: нещасні випадки зі смертельним наслідком; групові нещасні випадки, які сталися одночасно з двома і більше працівниками незалежно від тяжкості ушкодження їх здоров'я; випадки смерті на підприємстві; випадки зникнення працівника під час виконання трудових (посадових) обов'язків; нещасні випадки з тяжкими наслідками, у тому числі з можливою інвалідністю потерпілого

Насамперед слід розглянути особливості створення самої комісії, її складу та визначення завдань.

Обізнаність та чітке розуміння цих положень є обов'язковою умовою успішної та ефективної організації взаємодії, оскільки формує уявлення про порядок дій комісії, її обов'язки та допомагає визначити коло суб'єктів і основні напрями взаємодії.

Розслідування нещасних випадків на виробництві відбувається згідно з Положенням про порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2001 р. № 1094 (далі — Порядок розслідування), у якому визначено процедуру проведення розслідування нещасних випадків, що сталися на підприємствах, в установах та організаціях (незалежно від форм власності та виду економічної діяльності) або в їх філіях, представництвах, інших відокремлених підрозділах чи у фізичних осіб-підприємців, які відповідно до законодавства використовують найману працю.

Згідно з пунктами 16, 17 Порядку розслідування роботодавець, одержавши повідомлення про нещасний випадок, зобов'язаний утворити наказом комісію у складі не менше як три особи та організувати розслідування.

До складу комісії включаються: керівник (спеціаліст) служби охорони праці або посадова особа (спеціаліст), на яку роботодавцем покладено виконання функцій спеціаліста з питань охорони праці (голова комісії), керівник структурного підрозділу підприємства, на якому стався нещасний випадок, представник робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та

професійних захворювань України (далі — Фонд соціального страхування) за місцем знаходження підприємства (за згодою), представник первинної організації профспілки, членом якої є потерпілий, або уповноважена найманим працівником особа, з питань охорони праці, якщо потерпілий не є членом профспілки, інші особи.

Комісія зобов'язана протягом трьох діб: обстежити місце нещасного випадку; одержати пояснення потерпілого, якщо це можливо; опитати свідків нещасного випадку та причетних до нього осіб; визначити відповідність умов праці та її безпеки вимогам законодавства про охорону праці; з'ясувати обставини і причини, що призвели до нещасного випадку; визначити, чи пов'язаний цей випадок з виробництвом; встановити осіб, які допустили порушення вимог законодавства про охорону праці; розробити заходи щодо запобігання подібним нещасним випадкам; скласти акт розслідування нещасного випадку за формою Н-5 у двох примірниках, а також акт про нещасний випадок, пов'язаний з виробництвом, за формою Н-1 у шести примірниках, якщо цей нещасний випадок визнано таким, що пов'язаний з виробництвом.

У Порядку розслідування окремий розділ присвячений питанню проведення спеціального розслідування нещасного випадку, зокрема, визначено обов'язки спеціальної комісії, порядок оформлення матеріалів такого розслідування.

Спеціальному розслідуванню підлягають: нещасні випадки зі смертельним наслідком; групові нещасні випадки, які сталися одночасно з двома і більше працівниками незалежно від тяжкості ушкодження їх здоров'я; випадки смерті на підприємстві; випадки зникнення працівника під час виконання трудових (посадових) обов'язків; нещасні випадки з тяжкими наслідками, у тому числі з можливою інвалідністю потерпілого.

Про груповий нещасний випадок, нещасний випадок зі смертельним наслідком, нещасний випадок з тяжким наслідком, а також випадок зникнення працівника під час виконання ним трудових (посадових) обов'язків роботодавець зобов'язаний негайно передати з використанням засобів зв'язку повідомлення органу прокуратури за місцем настання нещасного випадку.

Спеціальне розслідування нещасного випадку проводиться комісією зі спеціального розслідування нещасного випадку (далі — спеціальна комісія), що призначається наказом керівника

територіального органу державного нагляду за охороною праці за місцем знаходження підприємства або за місцем настання нещасного випадку, якщо він стався з особою, яка забезпечує себе роботою самостійно, чи внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, за погодженням з органами, представники яких входять до її складу.

До складу спеціальної комісії включаються: посадова особа органу державного нагляду за охороною праці (голова комісії); представник відповідного робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування за місцезнаходженням підприємства або за місцем настання нещасного випадку, якщо він стався з особою, яка забезпечує себе роботою самостійно; представник органу, до сфери управління якого належить підприємство, а в разі його відсутності — відповідної місцевої державної адміністрації або органу місцевого самоврядування, якщо нещасний випадок стався з особою, яка забезпечує себе роботою самостійно; керівник (спеціаліст) служби охорони праці підприємства або інший представник роботодавця; представник первинної організації профспілки підприємства, членом якої є потерпілий, або уповноважена найманими працівниками особа з питань охорони праці, якщо потерпілий не є членом профспілки; представник профспілкового органу вищого рівня; представник установи державної санітарно-епідеміологічної служби, яка обслуговує підприємство, або такої установи за місцем настання нещасного випадку, якщо він стався з особою, яка забезпечує себе роботою самостійно.

Залежно від кількості загиблих, характеру і можливих наслідків аварії до складу спеціальної комісії можуть бути включені спеціалісти органу з питань захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, представники органів охорони здоров'я та інших органів.

Спеціальне розслідування групового нещасного випадку, під час якого загинуло п'ять і більше осіб, або травмовано 10 і більше осіб, проводиться спеціальною комісією, яка призначається наказом органу державного нагляду за охороною праці України. До складу цієї комісії включаються: керівники органу державного нагляду за охороною праці, органу, до сфери управління якого належить підприємство, місцевого органу виконавчої влади, виконавчої дирекції Фонду соціального страхування, галузевого або територіального об'єднання профспілок, роботодавця, представники первинних організацій профспілок, членами яких є потерпілі, або уповноважені

найманими працівниками особи з питань охорони праці, якщо потерпілі не є членами профспілок, відповідного органу з питань захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій (у разі необхідності), органів охорони здоров'я та інших органів (постанова Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1112 «Деякі питання розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві»).

Взаємодія з комісією з розслідування нещасного випадку будується за принципом пріоритету слідчого, і його пропозиції щодо координації роботи, які не суперечать завданням відомчого розслідування, мають бути враховані комісією при плануванні та побудові своєї роботи

Зі змісту зазначених положень убачається, що, залежно від обставин конкретного нещасного випадку, склад комісії може різнитися, що, у свою чергу, має враховуватись при організації взаємодії з комісією.

На початковому етапі потрібно обрати (визначити) коло суб'єктів, з якими доведеться співпрацювати. У будь-якому випадку до їх числа обов'язково включаються голова комісії, керівник (спеціаліст) служби охорони праці підприємства або інший представник роботодавця. Інші члени комісії залучаються до взаємодії залежно від конкретних обставин справи.

Якщо розслідування порушення вимог законодавства про охорону праці відбувається одночасно з відомчим розслідуванням нещасного випадку, особа, яка проводить розслідування, повідомляє голову та членів комісії про факт порушення кримінальної справи та орієнтує їх на таку організацію роботи, яка відповідає взаємним інтересам і меті взаємодії.

Основною метою взаємодії з комісією є оперативне отримання повної та достовірної інформації про травматичну подію та хід і результати відомчого розслідування.

При цьому взаємодія будується за принципом пріоритету слідчого, і його пропозиції щодо координації роботи, які не суперечать завданням відомчого розслідування, мають бути враховані комісією при плануванні та побудові своєї роботи. Слідчому, у свою чергу, потрібно мати уявлення про перелік та порядок дій комісії, які вона здійснює у процесі виконання своїх обов'язків.

Основними формами взаємодії слідчого з комісією є:

1. Постійний, безперешкодний та оперативний обмін інформацією, що становить інтерес для суб'єктів взаємодії. Як свідчить аналіз слідчої

практики, найбільш оптимальною формою взаємодії є саме двосторонній інформаційний обмін. Він полягає у взаємному обміні інформацією, що стосується різних питань, які виникають у процесі розслідування, своєчасному та повному інформуванні органів розслідування про хід, результати та ухвалені рішення щодо розслідуваної події. Так, проведення, наприклад, спільних нарад допомагає з'ясувати, які саме завдання наразі виконує кожен із суб'єктів, послідовність їх виконання та очікувані результати.

2. Взаємне узгодження планів роботи допомагає уникнути непорозумінь під час виконання своїх функцій кожним із суб'єктів. При цьому доцільним убачається надання допомоги комісії органами розслідування у плануванні роботи останньої, а також обліку і контролю за виконанням рішень, в оцінці ефективності роботи.

3. Систематичне уточнення змісту взаємодії дає можливість вносити зміни та корективи до планів роботи суб'єктів взаємодії і використовувати раніше не передбачені форми та методи взаємодії, якщо обставини справи цього потребують.

4. Розробка та реалізація узгоджених спільних заходів. Якщо встановлення обставин порушення вимог законодавства про охорону праці відбувається паралельно з технічним розслідуванням нещасного випадку, то слідчий та члени комісії взаємодіють у зв'язку із виконанням кожним із них своїх функцій при огляді місця події, отриманні показань свідків, роботі з документацією. Право на першочергове проведення зазначених дій належить слідчому, у той же час члени комісії можуть надати йому істотну допомогу в технічних, організаційних та інших питаннях у галузі охорони праці, тому нехтувати такою можливістю не можна, для чого потрібно спільно розробляти та узгоджувати проведення певних заходів.

Запропонований перелік форм взаємодії, безумовно, не є вичерпним, оскільки при реалізації своїх функцій правоохоронні органи з урахуванням конкретних обставин справи можуть створювати та реалізовувати й інші форми та методи взаємодії з комісією.

У той же час, незважаючи на очевидні переваги правильно організованої взаємодії з комісією, завжди потрібно досить критично ставитись до методів та результатів її роботи, оскільки комісія не завжди буває зацікавлена в об'єктивному розслідуванні нещасного випадку.

За оцінками фахівців Національного науково-дослідного інституту охорони праці, які досліджували якість роботи спеціальних комісій, останні досить часто проводять розслідування нещасних випадків на виробництві з порушеннями².

Основними недоліками матеріалів розслідування нещасних випадків на виробництві є: неправильно підібраний склад комісії; некомпетентність членів комісії; перевищення повноважень комісії; не вказуються або неправильно встановлюються відповідальні особи; недостатнє висвітлення обставин нещасного випадку; відсутність копій документів, на які зроблено посилання в акті розслідування

Результати ознайомлення автора з матеріалами технічних розслідувань, які містяться у кримінальних справах досліджуваної категорії, багато в чому підтверджують справедливість висновків та зауважень, зроблених зазначеним інститутом.

Так, основними недоліками матеріалів розслідування нещасних випадків на виробництві є: неправильно підібраний склад комісії; некомпетентність членів комісії; перевищення повноважень комісії; не вказуються або неправильно встановлюються відповідальні особи; недостатнє висвітлення обставин нещасного випадку; відсутність копій документів, на які зроблено посилання в акті розслідування.

Зважаючи на той факт, що матеріали розслідування та висновки комісії можуть мати істотний вплив як на ухвалення рішення про порушення (відмову в порушенні) кримінальної справи, так і на її розслідування та подальший судовий розгляд, у кожному конкретному випадку потрібно вживати заходів щодо забезпечення якісного проведення технічного розслідування нещасного випадку. Тому в процесі реалізації взаємодії важливо підтримувати постійний діловий контакт з членами комісії з метою правильної та об'єктивної оцінки результатів її роботи, постійно порівнювати інформацію, отриману власними засобами, з тією, яку надає комісія, своєчасно усувати виявлені недоліки та порушення, запобігати можливим зловживанням.

Після закінчення технічного розслідування нещасного випадку розглядається та аналізується виконана робота, підбиваються підсумки та узагальнюються отримані дані. Залежно від реальних результатів та у разі потреби ініціюється отримання додаткових матеріалів та документів (крім тих, що містяться у матеріалах відомчого розслідування), допит членів комісії про хід і результати проведеного розслідування тощо.

²Якість роботи спеціальних комісій з розслідування нещасних випадків на виробництві. — <http://document.org.ua/jakist-roboti-specialnih-komisii-z-rozsliduvannja-neshasnih-nor11773.html>

Із нагоди Міжнародного жіночого дня Указом Президента України № 180/2012 від 6 березня 2012 р. державною нагородою України — орденом княгині Ольги III ступеня — відзначено суддю Верховного Суду України у відставці

Тамару Миколаївну Роцьку.

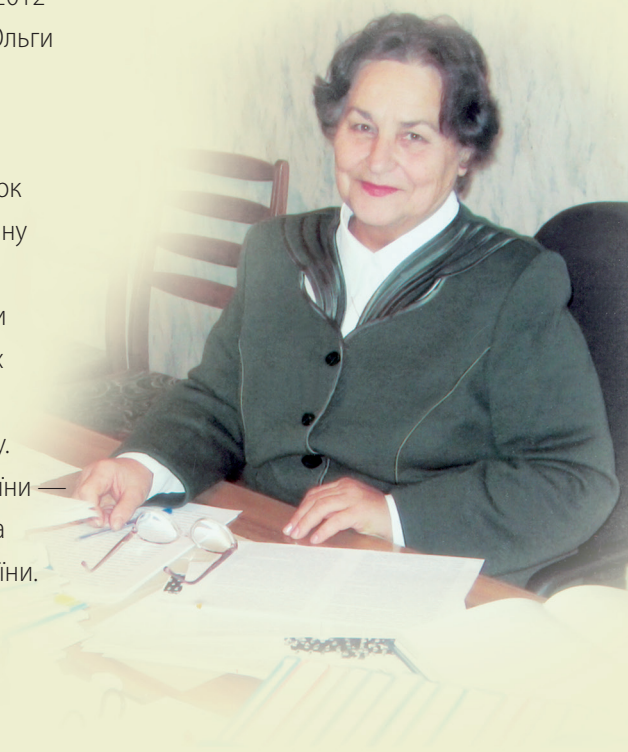
Високу нагороду суддя у відставці отримала за значний особистий внесок у розвиток Української держави, вагомі професійні здобутки та багаторічну сумлінну працю.

Свій шлях у юриспруденції вона розпочала у далекому 1955 р. з посади стажиста народного судді. Працювала на різних посадах в управліннях Міністерства юстиції Київської області

і в Київському обласному суді, а з березня 1965 р. — суддею цього суду.

Більш як 33 роки Тамара Миколаївна пропрацювала у Верховному Суді України — суддею, а після виходу у відставку — на посадах помічника заступника Голови Верховного Суду України та радника Голови Верховного Суду України.

Суддя вищого кваліфікаційного класу, заслужений юрист України.

15 березня 2012 р. виповнилося

70 років Миколі Миколайовичу Цитовичу —

судді Верховного Суду України у відставці, який тривалий час очолював Судову палату у кримінальних справах Суду.

Наш ювіляр розпочав свою трудову діяльність у 1959 році.

Після закінчення у 1970 р. юридичного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка був обраний народним суддею Черкаського районного народного суду Черкаської області, в 1976 р. — суддею Черкаського обласного суду. З квітня 1979 р. і до виходу у відставку М.Г. Цитович — суддя Верховного Суду України.

Суддя вищого кваліфікаційного класу, заслужений юрист України, удостоєний ордена «За заслуги» III ступеня, відзнаки Верховного Суду України «За вірність закону».

Колектив Верховного Суду України
сердечно вітає колег із цими значними
у їхньому житті подіями, зичить міцного
здоров'я та довголіття, невичерпної
життєвої енергії, родинного тепла
й добробуту.

Міжнародні зв'язки

Проблема навантаження на суддів України потребує вивчення. Про це йшлося 21 лютого 2012 р. у Верховному Суді України на зустрічі Першого заступника Голови цього Суду, Голови Ради суддів України Ярослава Романюка та представників Ради суддів України з експертом США з питань визначення навантаження на суддів Елізабет Віггінс.

Ярослав Романюк подякував американській гості за готовність допомогти суддям України у вивченні цієї важливої проблеми, яка безпосередньо пов'язана з якістю здійснюваного ними правосуддя. Адже обсяги навантаження на суддів часто суттєво

різняються і знати їх необхідно як для визначення оптимальної кількості суддів у окремому взятому суді, так і для визначення рівня оплати праці.

Методи, які визначають ступінь навантаження на суддів, у різних експертів різні, зауважила Елізабет Віггінс, однак усі вони ґрунтуються на понятті «коефіцієнт навантаження», що визначає кількість часу, який конкретний суддя витрачає на вирішення однієї справи.

При визначенні навантаження на суддів України американський експерт пропонує поєднати два методи підрахунку коефіцієнта навантаження — дослідження ре-

ального часу, що витрачається на розгляд певного типу справ, та опитування суддів.

Під час зустрічі, на якій були присутні суддя Верховного Суду України Галина Канигіна, суддя Вищого господарського суду України Інна Алєєва, суддя Вищого адміністративного суду України Сергій Амелін, спеціаліст із питань права та судового адміністрування проекту USAID «Україна: справедливе правосуддя» Сергій Сученко та начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України Ліна Губар, обговорено також інші аспекти зазначеної проблеми й можливості застосування світового досвіду в українській судовій системі.

29 лютого 2012 р. у Верховному Суді України відбулася зустріч із представниками українсько-канадського проекту «Реформування системи кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні».

Керівник Проекту Таня Сенфорд Аммар поінформувала присутніх на зустрічі заступника Голови Верховного Суду України — секретаря Судової палати у кримінальних справах Анатолія Редьку та суддю Верховного Суду України Єлизавету Ковтюк про напрацювання Проекту за два роки його діяльності в Україні.

Україна, зауважив Анатолій Редька, задекларувала нові підходи до вирішення проблеми дитячої злочинності: Указом Президента України від 24 травня 2011 р. схвалено Концепцію розвитку криміналь-

ної юстиції щодо неповнолітніх в Україні. Він також нагадав, що ініціатором створення цієї Концепції був саме Верховний Суд України.

У свою чергу Таня Сенфорд висловила подяку Верховному Суду України, оскільки своїм існуванням Проект завдячує саме найвищій судовій інстанції України, і поінформувала представників Верховного Суду України, що вже діє пілотний проект у м. Мелітополі, у рамках якого створено Центр відвідування для неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом. Робота центру спрямована на неповнолітніх, які були засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Головною метою його діяльності є недопущення вчинення ними повторних злочинів. Розпочато ро-

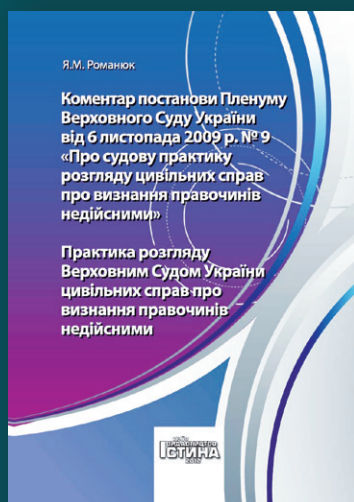
боту й зі створення другого пілотного проекту в м. Івано-Франківську.

Позитивним напрямом у роботі Проекту, зауважила його керівник, є спрямування судової практики українських судів на пошуки інших видів покарань для неповнолітніх (крім позбавлення волі).

Суддя Верховного Суду України Єлизавета Ковтюк зауважила, що доцільно запроваджувати спеціалізоване навчання для суддів з розгляду справ щодо неповнолітніх, ширше застосовувати таку форму досудового розгляду як медіацію.

У зустрічі також взяли участь заступник керівника Проекту, спеціаліст зі зв'язків із громадськістю Євген Загудаєв та начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України Ліна Губар.

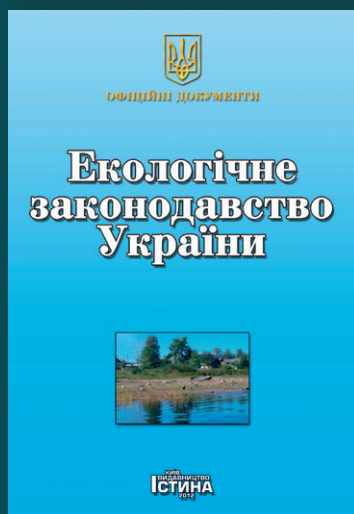
Видавництво «Істина» пропонує:

Романюк Я.М. Коментар постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними». Практика розгляду Верховним Судом України цивільних справ про визнання правочинів недійсними. — Видання друге, зм. і доп. — К., 2012. — 222 с.

Прийнята 6 листопада 2009 р. Пленумом Верховного Суду України постанова № 9 «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» надала судам низку роз'яснень щодо застосування положень законодавства при розгляді такої складної категорії справ, як справи, пов'язані з недійсністю правочинів. Запропонований коментар зазначеної постанови підготовлений суддею Верховного Суду України — одним із розробників її проекту — і висвітлює мотиви та обґрунтування, якими керувався Верховний Суд, даючи відповідні роз'яснення. До відповідних пунктів Постанови додаються витяги із судових рішень, ухвалених Верховним Судом України, що ілюструють положення коментаря.

Книга покликана допомогти розібратися суддям, адвокатам, іншим практикуючим юристам, всім, хто цікавиться питаннями недійсності правочинів, у правових позиціях Верховного Суду України з цих питань.

Екологічне законодавство України. — К., 2012. — 406 с.

У книзі зібрані найважливіші закони, що становлять масив екологічного законодавства України. Документи наводяться станом на 15 лютого 2012 р.

Законодавство України про працю. — К., 2012. — 354 с.

У книзі зібрані найважливіші нормативно-правові акти з питань трудових відносин, в тому числі Кодекс законів про працю України з усіма змінами і доповненнями, а також офіційні документи, прийняті відповідними державними органами на його виконання. Документи наводяться станом на 15 лютого 2012 р.

Книги можна замовити у видавництві «Істина»:

Київ 73, вул. Сирецька, 38, 04073

Телефони: (44) 468-3131; 468-0999; 468-5973

e-mail: istina_knigi@ukr.net

www.istina-books.com.ua